

SLOVENIJA, MOJA DRŽAVA DRŽAVA IN DRŽAVNOST V MISLIH IN DEJANJIH SLOVENSKE POLITIKE (DEJSTVA IN MNENJA)¹

Osrednja tema slovenske zgodovine od sredine 19. stoletja je bilo vprašanje naroda, vprašanje narodnega ozemlja (do kod to sega) in tudi vprašanje oblasti nad tem ozemljem. To je bilo vprašanje državnosti. Narod – ozemlje – oblast so bistveni pogoji države. V slovenskem primeru je šlo za narodno državo, s katero je – s pretrganjem državnopravnih vezi z jugoslovansko državo leta 1991 – narod postal nacija. Avtor pregledno prikaže poglede in dejanja slovenske politike glede lastne državnosti v času, ko so Slovenci živeli v okviru drugih državnih tvorb od prvega političnega programa dalje.

Ključne besede: Slovenija, država, državnost, suverenost, osamosvojitve

Prolog

Za državo je šlo! Za suvereno državo je šlo pri slovenskem pretrganju državnopravnih vezi z jugoslovansko državo. Šlo je za razdružitev, katere posledica je bila osamosvojitve in vzpostavitev suverenosti Republike Slovenije. Pogoj suverenosti pa je predvsem suverena oblast države brez kakršne koli druge sile nad seboj. Pri osamosvojitvi Slovenije je šlo dejansko predvsem za to. Da postane slovenska oblast suverena. Da postane prava državna oblast. Druga dva pogoja države, določeno ozemlje in ljudstvo, sta bila namreč že vzpostavljena. Z razglasitvijo neodvisnosti pa je morala tudi slovenska oblast postati neodvisna, samostojna, kar je pogoj suverenosti. Pri osamosvojitvi Republike Slovenije na dan 25. junija 1991 je šlo predvsem za to. Za suverenost državne oblasti. Za suvereno državo.

Cilj pretrganja državnopravnih vezi z jugoslovansko državo, kar je pomenilo razdružitev od nje in osamosvojitve Slovenije, je bila samostojna država z vsemi značilnostmi sodobne države, tj. organizirane politične skupnosti z določenim ozemljem in s suvereno oblastjo. Motiv osamosvojitvenega procesa, ki je bil močno povezan s procesom demokratizacije, je bil predvsem v suverenosti, in to suverenosti oblasti. Z osamosvojitvijo je Republika Slovenija postala samostojna, tj. suverena država.

Dejanje osamosvojitve je bil sprejem Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki jo je sprejela Skupščina Republike Slovenije 25. junija

* dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, zdenko.cepic@inz.si

¹ Za besedilo, v katerem je osrednje vprašanje država, državnost oziroma stopnje le-te in njene pojavne oblike, ki so jih Slovenci in Slovenija dosegali v času od sredine 19. stoletja dalje, je uporabljena vsa bistvena literatura avtorjev, ki so za posamezna obdobja slovenske zgodovine in posamezno ter posebno problematiko specializirani. Zaradi obsežnosti (omejitve prostora) v opombah ne navajam vsakega posebej oz. njegovega dela – upam, da tako odločitev razumejo tako ti avtorji kot bralci in da mi bo takšna odločitev oproščena –, tako da so v opombah naštveni le viri oz. neposredni citati. Vsem, ki se čutijo zaradi tega prizadeti, se iskreno opravičujem!

1991.² To je bil rojstni list nove samostojne in neodvisne države. S tem aktom je bila ustvarjena samostojna in neodvisna država Republika Slovenija, je povedal ob sprejemu predsednik skupščine dr. France Bučar ter poudaril, da »gre za enega najpomembnejših dogodkov v naši zgodovini«. Z državnopravnega vidika je sprejem tega ustavnega akta označil za »kulminacijo v stoletnih prizadevanjih slovenskega naroda, da si ustvari svoj lastni dom«, hkrati pa je poudaril, da pa to »ni ne konec in ne začetek naše zgodovine«, temveč prelomna točka v »narodovem življenju, ko smo prišli v položaj, da lahko samostojno odločamo o lastni usodi«. Glede samostojnosti pa je povedal, da je to »relativna kategorija, saj se vedno gibljemo v okviru zunanjih okoliščin, ki delujejo neodvisno od nas in se jim lahko samo prilagajamo. Bistvo svobode naroda je v možnosti, da se zavestno prilagajamo danim okolnostim; zato je več kot samo bivanje.« Glede nove slovenske države oziroma državnosti pa je povedal, da ta ne pomeni oživljanja duha nacionalne državne ideologije. Poudaril je tudi, da je država sredstvo, ki nam omogoča, da lahko odločamo sami, in jo označil za izhodišče za novo življenje v sožitju z drugimi narodi.³

Temeljna ustavna listina je izhajala iz izražene volje slovenskega naroda in prebivalcev Republike Slovenije, izražene na plebiscitu 23. decembra 1990 ob upoštevanju dejstva, »da je bila Republika Slovenija država že po doslej veljavni ustavni ureditvi« ter da je del svojih suverenih pravic uresničevala v SFRJ, vendar pa SFRJ ni delovala kot pravno urejena država in ni omogočala rešitve politične in gospodarske krize. Slovenija je s tem aktom prevzela popolno suverenost na ozemlju, ki ga je tudi določila z določitvijo državne meje. Republika Slovenija je postala država s svojim ozemljem, svojo suvereno oblastjo in svojimi državljani.

Temeljno listino je Bučar utemeljil tudi zgodovinsko, s kratkim »izletom« skozi zgodovino elementov slovenske državnosti.

I

Osrednja tema slovenske zgodovine – in slovenskega zgodovinopisja – od prvega političnega programa sredi 19. stoletja dalje je bilo vprašanje naroda, razumevanje le-tega, vprašanje narodnega – etničnega ozemlja, do kod to sega, in tudi vprašanje oblasti nad narodom in ozemljem. Kdo bo predstavljal narod, kdo ga bo vodil in mu vladal. To je bilo bistveno vprašanje, ki je pogojevalo slovensko politično dogajanje vsaj od zadnjih dveh desetletij 19. stoletja dalje. Trojstvo narod-ozemlje-oblast pa je eden bistvenih pogojev države kot temeljne politične organizacije na omejenem ozemlju. V slovenskem primeru narodne države, s katero naj bi narod postal nacija – »državno ljudstvo« oziroma narod z državo –, če sprejemamo to teoretično razlago.

Glede na dejstvo, da je to trojstvo v slovenskem političnem razvoju navzoče vsaj od takrat, ko so se pojavili narodni voditelji s političnimi značilnostmi in z namerami vladati nad narodom, ki prebiva na določenem ozemlju, so bili dani vsi temeljni pogoji za slovensko državo. Razen bistvenega – suverenosti oblasti, ki daje državi značaj suverene, politično neodvisne in samostojne organizirane skupnosti. Tega v slovenskem političnem razvoju ni bilo. Oblast na Slovenskem je bila do osamosvojitve omejena z oblastjo od zunaj, kar je onemogočalo vzpostavitev državnosti, čeprav so sicer obstajale različne stopnje državnosti, ki so se razvile zlasti v drugi polovici 20. stoletja v času federativnosti

2 Za Temeljno ustavno listino je glasovalo 195 delegatov, eden je bil proti, 6 jih je bilo vzdržanih. *Skupščinski koraki k samostojni državi: izbor iz dobesednih zapisov sej Skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991*, s komentarjem Rosvite Pesek, str. 363.

3 Bučar, France, *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana, 1993, str. 32–35; Pesek, *Skupščinski koraki*, str. 363–365.

jugoslovanske države. Pri določanju stopnje dosežene državnosti igra odločilno vlogo stopnja suverenosti oblasti. Vprašanje je bilo, kako to doseči oziroma ali jo sploh doseči. Resda na to vplivajo zgodovinske okoliščine in mnogo silnic, na katere ni mogoče imeti vpliva ali pa je ta omejen, pomembna pa je bila tudi volja. Ne toliko narodova volja, ampak volja in pripravljenost političnih elit – narodnih voditeljev. Tem pa dejansko narodna država z suvereno oblastjo ni bila niti osrednji motiv. Zadovoljni so bili kot narodni voditelji, kot narodova oblast. Šlo jim je bolj za politični boj za oblast, ki jim jo je določal nekdo od zgoraj, kot za dosego večje ali popolne suverenosti oblasti. Seveda se moramo zavedati, da je bilo treba to razvijati postopoma, od malega k velikemu, od združevanja narodnega ozemlja do osamosvojitve le-tega od »zunanje« oblasti.

Ko je bila s koncem črno-žolte monarhije dosežena zahteva iz programa Zedinjene Slovenije glede združitve v enotno ozemlje, se je v prvi Jugoslaviji želja po državnosti izražala v željah po določeni stopnji avtonomije in v večji ozemeljski samoupravi. Po drugi svetovni vojni se je to začelo v pogojih federativnosti spreminjati in stopnjevali so se izrazi državnosti. Ti pa so ustvarili pogoj za državno samostojnost.

Rezultat dolgotrajnega uveljavljanja samobitnosti slovenskega naroda v različnih državnih tvorbah, v katerih smo Slovenci živeli, in v njih doseženih različnih oblikah in stopnjah državnosti, je bila osamosvojitve Slovenije leta 1991. Nastanek suverene države je pomenil konec narodnoemancipacijskega procesa, začete sredi 19. stoletja s predstavitvijo prvega političnega narodnega programa Zedinjene Slovenije.

Narodni programi so prikaz razmišljanj in hotenj, pa tudi iskanj stvarnih političnih rešitev ne toliko naroda v celoti, ampak bolj njegovih političnih elit, političnih voditeljev in kažejo, kako se je v določenem času, v določenih družbenih razmerah – političnih, gospodarskih in socialnih – gledalo na problem naroda in njegove prihodnosti. Narodni programi imajo v ospredju narod, ne pa državo. Slovenski narodni programi tako niso v prvi vrsti državnotvorni ali državopravni programi, ki bi govorili o lastni narodni državi kot končnem cilju. To niso programi za vzpostavitev in oblikovanje državnosti. Slovenski narodni programi vse do sredine 20. stoletja države kot politične sile, ki predstavlja, vodi in upravlja narodno skupnost, ne omenjajo. So odraz časa, prostora in razmer ter družbenih razmerij, razumljenih v najširšem smislu, in te niso bile naklonjene načrtovanjem slovenske državnosti.

Za uresničitev narodnega programa je potrebna v prvi vrsti oblikovana nacionalna zavest, narodovo samozavedanje in samozavest, za uresničitev državne zavesti oziroma oblikovanje državnosti pa spoznanje o samozadostnosti, prepričanje vase in v svoje ideje oziroma cilje. Narodna zavest, izražena v narodnih programih v določenem času in okoliščinah, je morala zoreti, da je dobila prvine državne zavesti, tj. zavesti o državi kot okvirju narodovega življenja in sredstva zanj. Moralo je priti do razvoja od zamisli, načrta do uveljavitve, za kar smo dejansko potrebovali stoletje in pol.

Pot do suverene države je bila dolga. Na to so – poleg samih Slovencev – vplivale vse razmere tega obdobja na političnem in tudi gospodarsko-socialnem področju. V vsakem obdobju – lahko jih je opredeliti glede na države, v katerih so Slovenci živeli – so glede zahtev po državnosti postavili maksimalistične zahteve, bolj želje, ki so bile odvisne od njihove politične »ozaveščenosti«, ta pa je bila odvisna od možnosti oziroma razmer in razmerij v državi. Zlasti so bila pomembna razmerja med političnimi silami države, ki so odločala o tem, koliko suverenosti oziroma nacionalnih pravic, vključno z možnostjo oblasti, so jim bili pripravljeni nameniti. To se je spreminjalo in razvijalo, tako da je bila popolna suverenost – lastna, samostojna država – kar pričakovana.

II

Prvi pogoj je bila usvojitev pojma, kaj država oziroma narodna država sploh je. Najprej so morali Slovenci doseči razumevanje državnosti in preseči razumevanje dežel-skosti. To je trajalo vso drugo polovico 19. stoletja do razpada habsburške monarhije in prve osamosvojitve Slovencev ob koncu prve svetovne vojne ter nastanka narodne države, v kateri so Slovenci prvič dosegli državnost. Verjeti gre, da je deželskost, kot so jo razumeli in izpričevali v predmarčnem času, in sicer da je dežela domovina, država pa je »Dunaj«, kjer je cesar, vso drugo polovico 19. stoletja pomenila zavest pripadnosti habsburški državi. Kljub zavedanju, da je delitev Slovencev po deželah zgodovinska in tudi politična danost »od zgoraj«, in zahtevam po združitvi vseh slovenskih dežel v eno upravno enoto z lastnim parlamentom in slovenskim uradnim jezikom (kar je bilo bistvo prvega slovenskega političnega programa, ki je dobil ime program Zedinjene Slovenije) v praksi tega niso presegli. Ne le da je »pomlad narodov« sorazmerno hitro prešla v »jesen« in zato ni bilo mogoče uresničiti programa administrativnega združevanja Slovencev v eno upravno, ozemeljsko organizacijsko enoto, tudi sam program je bil zasnovan tako, da je nadaljnji slovenski razvoj povezoval z ohranitvijo Avstrijskega cesarstva. V njem je želel doseči, da bi prebivalstvo na temelju jezika – slovenščine oz. njenih močno različnih narečij – imelo eno upravno enoto, ki bi jo po takratni državni ureditvi avstrijske države dejansko upravljal Dunaj, enotna slovenska dežela pa bi imela takšno stopnjo avtonomije, kot so jo imele dežele. Imeli bi deželni zbor, ki je predstavljal z deželnim glavarjem in deželnim odborom kot deželnim izvršilnim organom v deželi (sestavljali so ga deželni glavar, ki ga je imenoval cesar iz vrst deželnega zbora, tega je tudi vodil, in še štirih članov) izraz avtonomije v sicer centralistični avstrijski oziroma avstro-ogrski državi. Deželni organi so bili »posebni, v skromni meri samoupravni sektor zakonodaje in ustrezne uprave v deželi«. ⁴ Državo pa je v vsaki deželi predstavljal namestnik ali deželni predsednik, ki je bil na čelu namestništva ali deželne vlade. Glede uresnitve zahteve – duhovnik Matija Majer je svoje programsko besedilo naslovil »Kaj Slovenci terjamo« – po upravnem pomenotjenju, v čemer ni bilo glede oblasti mnogo državnosti, program Zedinjene Slovenije ni bil uspešen in Avstrija je do svojega konca ostala razdeljena na dežele. Da ne bi moglo priti do kakršnega koli povezovanja dežel oziroma njihove avtonomne uprave – snovalci takšnega dvotirnega sistema, na eni strani avtonomne uprave dežele in državne uprave v deželi, so na to možnost računali –, so prepovedali stike deželnih zborov med seboj. Že tako dovolj previdno sestavljenemu deželnemu zboru, je ugotavljal Sergij Vilfan, je bilo treba omejiti vse možnosti, da bi postal vladajočim dunajskim krogom nadležen, zato so v strahu pred separatističnimi težnjami slovanskih narodov v Avstriji, avtorji teh določil še posebej pazili, da jim deželni zbori ne bi zrasli čez glavo. ⁵ Že sam ustroj države ni bil naklonjen uresničevanju Zedinjene Slovenije in kakršne koli oblike državnosti, tako da je Slovincem po posameznih deželah ostal politični boj za svoje predstavnike v deželnih zborih. Program Zedinjene Slovenije je bil tako bolj uspešen na področju narodnega pomenotjenja, saj se je pri ljudeh zasedrila zavest, da so Slovenci en narod. Tega so se takrat bolj zavedali avstrijski vladajoči krogi in so zato storili vse, da ne bi bilo mogoče doseči upravne združitve dežel, v katerih so živeli Slovenci. Tako Slovincem poleg razdelitve na dežele ni šla na roko niti sestava deželnih zborov, ki je bila »pisana« na kožo Nemcem, in to ne le glede na njihovo število v posamezni deželi, ampak tudi glede na socialno-lastninsko stanje. Za Slovence je ostala možnost izvolitve le v kmečki kuriji, v katero je v vseh slovenskih deželah volila absolutna večina prebivalcev.

4 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 446.

5 Prav tam, str. 445, 447.

Glede združitve dežel in nastanka ene slovenske dežele, ki bi imela enak ustroj in enake samoupravne pristojnosti, kot so jih imele dežele, program Zedinjene Slovenije ni bil uspešen. To niti ni mogel biti, saj je presegal dejanske zmožnosti, kajti notranja preureditev monarhije je presegala slovenske zmožnosti. Ko do tega ni prišlo, so se Slovenci pač vdali v usodo in razdelitev po deželah. Je pa iz programa Zedinjene Slovenije izšlo narodno gibanje in Slovenci so se v drugi polovici 19. stoletja razvili v moderno nacionalno skupnost. Temeljni motiv slovenskega političnega življenja in življenja narodne elite v vseh deželah in v vsaki posebej je bilo narodno buditeljstvo, kar se je v zadnjem desetletju 19. stoletja dopolnilo s strankarstvom na svetovnonazorski podlagi oz. z bojem za politično prevlado v narodu.

V slovenski politiki je v času, ko je slovenski narod postal politični narod, torej od »pomladi narodov« naprej, v ospredju vprašanje naroda, ne pa države. Močno je bilo navzoče vprašanje oblasti na narodnem ozemlju: kdo oziroma katera politična in svetovnonazorska stran ali stranka ima v posameznih deželah, v katerih so Slovenci živeli, oblast. Temeljni cilj jim je bila oblast nad narodom, o suverenosti in razširitvi svoje oblasti pa se niso pretirano spraševali. Država jim ni bila cilj. Zadovoljni so bili s »politiziranjem« v okviru deželnih zborov.

V 19. stoletju so bili slovenski narodni voditelji, kljub temu da so v programu Združene Slovenije jasno zahtevali »ukinitvev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitvev našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo in s tem koncentracijo nas vseh v en narod«,⁶ zadovoljni z dejstvom, da lahko v posameznih deželah nastopajo v imenu naroda in za narod ter da si delijo oblast z Nemci ali Italijani, med seboj pa po strankarskem načelu. V narodnih programih iz tistega časa nista omenjeni država ali državnost. Država je bil zanje cesar in dinastija, oboje pa je bilo nedotakljivo. Privrženost avstrijski monarhiji je bila prevladujoča. Kot domovino pa so šteli deželo. Ta jim je kot ozemeljska organizacijska enota habsburške države pomenila tudi glavni prostor njihovega političnega delovanja. Na eni strani je bila deželna zavest, na drugi pa nacionalna, ki se je izražala v jezikovni pripadnosti. Bili so sicer tudi poskusi uveljaviti idejo združene Slovenije oziroma uporabiti pojem Slovenija za enotni slovenski prostor, tj. tisti, v katerem so živeli Slovenci. Na področju političnega življenja takšnega poimenovanja ni bilo in ob nastajanju prvih slovenskih političnih strank so bile te po imenu mnogokrat še deželno opredeljene in so nagovarjale Slovence na deželni ravni, npr. še leta 1906 »Slovence zelene Štajerske« v obširnem programskem besedilu Štajerski Slovenci, kaj hočemo!. V tem so tudi zapisali, da »smo Štajerski Slovenci sami preslabi, da bi do konca in do popolne zmage izvedli silni boj za vse naše pravice. Zato smo odločni protivniki sedanjega vladnega sistema, odločni protivniki razkosanja Slovencev na posamezne kronovine /.../ in zahtevamo združenje vseh Slovencev, tudi naših prekmurskih bratov, v eno narodno celoto, v eno skupino, ki si v okviru avstrijske države sama upravlja vse zadeve, ki se tičejo Slovencev. Zahtevamo torej narodno samoupravo ali avtonomijo, z drugimi besedami, zahtevamo zedinjeno Slovenijo.«⁷ Jasno so zahtevali odpravo dežel in da se vsi narodi združijo v narodnostne skupine ter da vsaka taka skupina kot celota odloča o svojih narodnih zadevah. Za združevanje na ravni strank so se odločili v katoliškem taboru in leta 1909 je iz deželnih strank te svetovnonazorske usmeritve nastala Vseslovenska ljudska stranka, ki je z imenom kazala na preseganje deželskosti. To so razumeli kot prvi korak k združenju Sloveniji.

Razdelitev Slovenije na dežele – kronovine je obstajala do konca črno-žolte monarhije in v deželah se je kljub razvijanju in krepitvi slovenske narodne zavesti ohranjala bolj

6 Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*, str. 44.

7 Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo*, str. 248–249.

deželna zavest. Dežela jim je pomenila tisti okvir, v katerem so skušali doseči čim več za Slovence in slovenstvo. Pri tem so imeli največ uspeha v Kranjski, kjer so Slovenci številčno prevladovali nad Nemci in so imeli v deželnem zboru dokajšnje število svojih predstavnikov.

Z začetkom ustavnega življenja v Avstriji leta 1861, ko so se uveljavili deželni redi in deželnozbornski volilni redi, se je slovensko narodno in politično gibanje ponovno razmahnilo. Zaradi dejstva, da se z novim ustavnim redom glede organizacije države ni nič spremenilo in so dežele ostale, so »prvoborci« programa Zedinjene Slovenije zaradi spoznanja, da njihova misel o združitvi vseh »slovenskih« dežel v eno upravno enoto ni mogoča, pripravili kompromisni predlog. Ta ni bil tako radikalen in je sprejel dejstvo ohranitve razdelitve na dežele. Leta 1865 so slovenski politiki iz Štajerske, Kranjske in Koroške na posvetu v Mariboru oblikovali program, v katerem so predlagali razširitev Kranjske z nekdanjim kranjskim ozemljem na Primorskem in se zavzeli za oblikovanje notranjeavstrijske skupine dežel. To sicer ne bi odpravilo deželne razdelitve in vsaka dežela bi imela svoj deželni zbor in cesarsko namestništvo, vse pa bi imele skupinski deželni zbor. Za obravnavanje narodnostnih zadev pa bi bil poseben skupinski narodni zbor za vsak narod. Podoben predlog, ki je predvideval kombinacijo zgodovinskih dežel z narodnostnimi kurijami, je konec leta 1865 predlagal tudi »oče« programa Zedinjene Slovenije, Matija Majar.

V okviru taborskega gibanja v letih 1868–1871 je bila v ospredje slovenske narodne politike zopet postavljena zahteva po Zedinjeni Sloveniji. Kljub na taborih izraženim nameram, da se doseže zedinjenje vseh Slovencev »po zakoniti poti v eno kronovino z deželnim zborom v Ljubljani«, kot je bilo zapisano na pozivu za tabor v Vižmarjih maja 1869, niso presegli deželskosti niti niso jasneje izrazili želja, kaj šele zahtev po večji stopnji avtonomije. Avtonomija, kot jo je predstavljal deželni zbor, v avstrijskem državnem stroju ni predstavljal izraza večje suverenosti. Z zamrtjem taborskega gibanja je bil program Zedinjene Slovenije potisnjen v ozadje. Z ideološko in političnostrankarsko diferenciacijo na Slovenskem v devetdesetih letih 19. stoletja je bilo nadaljnje postavljanje radikalnih slovenskih narodnopolitičnih zahtev zavrto. Tudi glede večje stopnje državnosti.

Narodni programi, politično dogajanje iz druge polovice 19. stoletja in različni spomini narodnih buditeljev in voditeljev iz tega časa sicer kažejo na vztrajanje pri političnem programu Zedinjene Slovenije in tudi na rast narodne zavesti pri slovenskih političnih voditeljih in kulturnih ustvarjalcih. Program Zedinjene Slovenije, ki jim je predstavljal ideal – ta pa je težko dosegljiv ali kar neuresničljiv cilj –, pa je ostal mrtva črka na papirju, saj ni bilo v resnici niti prave politične volje, da bi se zanj zavzemali in ga skušali uresničiti.

Po taborskem gibanju, ki je oživel ideal programa Zedinjene Slovenije, so tudi tisti, ki so ga ustvarili, npr. Matija Majar, ali so bili med nosilci taborskega gibanja kot npr. Josip Vošnjak, spoznali, da je možnosti za njegovo uresničitev bore malo. Raje so se začeli navduševati nad kulturno avtonomijo na personalnem načelu, ki naj bi se uveljavljala posebej v okviru vsake dežele. Tako je Andrej Einspieler predlagal, da naj bi bili deželni zbori razdeljeni v kurije na narodnostni osnovi in vsak narod, Nemci in Slovenci, bi zase odločal o svojih narodnih zadevah. To pa je bilo daleč od državnosti. Zedinjena Slovenija kot njihov ideal pa naj bi postala za Nemce stalna pretnja, »Slovenija bodi šiba nad tramom, strašilo Nemcem in vladi ...«,⁸ je zapisal leta 1870 Einspieler »očetu slovenskega naroda«, Janezu Bleiweisu. Ideja Zedinjene Slovenije je tako postala politično sredstvo, ne pa več program, ki naj bi ga dosegli s političnim delovanjem.

8 Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Bleiweisu 5. maja 1870. *Naši zapiski*, 1910, št. 1, str. 28. Za opozorilo na to se zahvaljujem prof. dr. Janezu Cvimu.

Z nastankom političnih strank v devetdesetih letih 19. stoletja ideal Zedinjene Slovenije zanje ni bil najpomembnejši. Bolj jih je zanimal boj med seboj za prevlado v posameznem deželnem zboru in tako so se slovenski liberalci v Kranjskem deželnem zboru proti slovenskim klerikalcem povezali z Nemci. So pa vse tri stranke na podlagi treh svetovnonazorskih usmeritev oblikovale svoje nacionalne poglede. Bile so za »narodno avtonomijo« v okviru avstrijske polovice črno-žolte monarhije.

Katoliška narodna stranka kot politična stranka slovenskega katolicizma na Kranjskem se je od 1898 zavzemala za trializem kot program z državnimi prvinami. To pa je pomenilo politično zблиževanje s hrvaškimi pravaši in njihovim programom, ki je temeljil na hrvaškem državnem pravu. Bili so za politično enoto Slovencev s Hrvati v okviru habsburške monarhije. Trialistični pogled je bil temelj tudi za Majniško deklaracijo leta 1917, ki je postala izraz slovenske politike. Trialistični koncept kot izraz določene državnosti v okviru habsburške monarhije je bil ozko povezan z idejo o Veliki Avstriji, ki jo je gojil prestolonaslednik Franc Ferdinand in po kateri bi Velika Hrvaška predstavljala tretjo enoto ob avstrijski in ogrski državni enoti. S tem bi bilo po mnenju prestolonaslednikovega političnega kroga rešeno t. i. jugoslovansko vprašanje in izključen ali vsaj nevtraliziran piemontizem Srbije. Trializem je dobil v slovenski politiki zagon po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908, kar so v kranjskem deželnem zboru razumeli kot »prvi korak k združevanju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije«. ⁹ To je bilo bistvo programa trializma, katerega uresničitev so slovenski politiki terjali in tudi pričakovali od cesarja. V kranjskem deželnem zboru so se leta 1909 slovenski poslanci z resolucijo zavzeli za državnopravno združitev vseh južnih Slovanov v okviru monarhije. Prestolonaslednik ni bil navdušen nad tem, da bi bili tudi Slovenci vključeni v Veliko Hrvaško, zato so slovenski klerikalci sprejeli načelo o enovitosti Slovencev in Hrvatov, torej narodnostno poenotenje, in so se leta 1912 strankarsko združili s hrvaškimi pravaši ter leta 1913 na 4. slovenskem katoliškem shodu sprejeli resolucijo o »pravicaah do svobodnega razvoja hrvatsko-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije«.

Trialistični pogled je bil izražen v Majniški deklaraciji Jugoslovanskega kluba trintridesetih južnoslovanskih poslancev avstrijskega državnega zbora. V avstrijskem državnem zboru jo je dr. Anton Korošec prebral 30. maja 1917. Razumljena je bila kot pomemben korak na poti k slovenski nacionalni državi, ki bi jo imeli skupaj s Hrvati in na temelju njihovega državnega prava. To ni bil izraz slovenske suverenosti, ampak zaradi politične pragmatike pristanek na določeno podrejenost Hrvatom.

Neposredna predhodnica Majniške deklaracije je bila adresa hrvaške starčevićevske pravaške stranke, ki jo je ta podala v hrvaškem Saboru marca 1917, kar kažejo temeljne poteze njenih državnopravnih zahtev. ¹⁰ V Majniški deklaraciji je jasno izražena zahteva, da naj se »na temelju narodnega načela in hrvatskega narodnega prava, vsa ozemlje monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi«, združi »v **samostojno državno telo** (poudaril Z. Č.), ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju«, vendar pod žezlom habsburške-lotarinške dinastije, torej v okviru črno-žolte monarhije. Poudarjeno je bilo tudi, da »za uresničenje te zahteve **svoje-ga enotnega naroda** (poudaril Z. Č.) se bodo zavzeli z vso silo«.

Majniška deklaracija, ki jo je sicer prebral slovenski politik (v nemškem jeziku), je vsekakor po vsebini državnopravni program za ustvaritev državne tvorbe, v kateri bi bili tudi Slovenci in ne le Slovenci. Bila je resnično slovesna izjava o uresničitvi trialističnega koncepta, ki je nastal vsaj deset, če ne kar dvajset let prej.

⁹ Slovenec, 7. 1. 1909, str. 2.

¹⁰ Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 99.

V Majniški deklaraciji je bila še vedno t. i. habsburška klavzula, ki je izničevala možnost suverenosti oblasti in državnosti. Kljub habsburški klavzuli pa je bilo jasno izraženo hotenje, da bi avstro-ogrski Jugoslovani živeli v samostojnem državnem telesu. Za Slovence pa je izničevala suverenost tudi hrvaška »formula« v njej, namreč da se upošteva narodno načelo in hrvaško državno pravo, kar je pomenilo, da je vsebovala zahtevo po ozemeljsko razširjeni Hrvaški. Ker pa jo je predstavil Korošec kot načelnik Jugoslovanskega kluba, je nekako postala za nas le slovenska deklaracija in naj bi izražala zahtevo po slovenski državnosti. Ta pa glede na zahtevo, izraženo v njej, ne bi bila suverena.

Majniški deklaraciji, ki bi sicer ostala mrtva črka na papirju, saj se avstrijske oblasti zanj niso navdušile, je dalo politični pomen deklaracijsko gibanje, ki je izjavo Jugoslovanskega kluba radikaliziralo, tako da je nazadnje nastal program za odcepitev od habsburške monarhije. Od jeseni 1917, ko je Majniška deklaracija kot minimalistična postala jasna politična usmeritev tudi SLS kot najmočnejše slovenske politične stranke, so se stopnjevale zahteve iz nje. Poleg tega je šlo tudi za zahtevo po miru in ločitvi od »nemške vojne«. Ko je avstrijska oblast v začetku maja 1918 množično deklaracijsko gibanje prepovedala, saj je menila, da morajo slovenske dežele ostati v brezpogojni zvezi z nemškimi, tj. avstrijskimi, so slovenske stranke konec maja izjavile, da za vsako ceno vztrajajo na stališčih Majniške deklaracije, vendar brez »habsburške klavzule«, tj. na stališču pravice do samoodločbe, so v slovenski politiki začeli nastajati pogoji za lastno državnost. O tem je že v začetku septembra 1917 razmišljal Janez Evangelist Krek, eden od glavnih pobudnikov tega slovenskega narodnega programa, ko je zapisal: »Narodno življenje brez državnosti je nemogoče. /.../ Narodna avtonomija brez državnosti nima življenjske vsebine.«¹¹ S tem je dobivalo deklaracijsko gibanje kot pravo narodno gibanje izraz načela samoodločbe naroda. Vprašanje pa je, koliko so v svoji zavzeti podpori zahtevam Majniške deklaracije njeni podporniki v okviru deklaracijskega gibanja razmišljali o »hrvaški« vsebini slovenske državnosti. Ta jim je bila očitno sprejemljiva in si z dejstvom o pristajanju na hrvaško državno pravo in kaj to pomeni za slovensko bodočnost, niso belili glave. Pristajanje na to jim je bilo sredstvo za odhod iz črno-žolte monarhije.

Na uresničitev ideje, ki je bila v zasnovi trialistična, je bilo tako treba počakati do konca habsburške monarhije, ko se je ta sesula kot hišica iz kart in so nastajale nove, samostojne državne tvorbe t. i. habsburških narodov. Med njimi tudi južnoslovanskih, vključno s slovenskim. Pomen Majniške deklaracije gre iskati prav v jasno izraženi zahtevi po samostojnem državnem telesu habsburških južnih Slovanov. Zahteva, izražena v Majniški deklaraciji, se je dejansko uresničila, ko so habsburški južni Slovani s sklepom njihovega vrhovnega političnega predstavnika, Narodnega vijeća, in tudi s sklepom hrvaškega Sabora pretrgali 29. oktobra 1918 državnopravne vezi z avstro-ogrsko monarhijo in razglasili Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Trialistični program je tako postal izraz prve suverene državne tvorbe habsburških južnih Slovanov, pri čemer je bila upoštevana tudi hrvaška formula, vendar ob bistvenem dejstvu, tj., da so Slovenci nastopili v tej državni tvorbi z lastnim oblastnim telesom – narodno vlado.

Trializem in njegova »hrvaška formula« pa nista bila v političnih pogledih stranke, ki je na Slovenskem predstavljala tretji svetovnonazorski tabor – delavstvo. Slovenski socialisti se trializmu niso priključili, temveč so glede mogoče slovenske državne prihodnosti gledali nekoliko širše. Bili so jugoslovansko usmerjeni. To so izrazili leta 1909 v Tivol-

11 Navajano po Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 149; J. E. Krek v članku »Za narodno zdinjenje«, objavljenem v glasilu starčevičevcev *Hrvatska država* 4. 9. 1917. Ta članek Kreka je mogoče šteti za njegovo politično oporoko.

ski resoluciji, ki je bila nacionalni program JSDS in je nastala na srečanju zastopnikov slovenske, hrvaške, srbske, bosanske, češke, nemško-avstrijske in italijansko-avstrijske socialnodemokratske stranke v Ljubljani novembra 1909. Oblikovali so mnenje, da je »končni smoter narodno-političnega stremljenja« avstro-ogrskih Jugoslovanov »popolna narodna združitev vseh Jugoslovanov, ne glede na različnost imena, vere, pisave, dialektov ali jezikov«. ¹² To je v slovenski socialdemokratski stranki sprožilo nestrinjanje in kritične poglede. Glede Avstro-Ogrske pa so zahtevali preobrazbo na podlagi narodne avtonomije, da bi bile na enotnem gospodarskem ozemlju vsakemu narodu zajamčene enotnost, samostojnost in samouprava v vseh narodnokulturnih zadevah neodvisno od zgodovinskih mej. Ta program, ki je bil sploh prvi uradni nacionalni program kake slovenske politične stranke, ¹³ je zahteval »svobodno enoto« v okviru habsburške države kot način »popolnoma demokratične konfederacije narodov«. Bil je nekakšno dopolnilo trializmu, za katerega sta se opredelili obe meščanski stranki, pri čemer je narodnostno zlitje Slovencev s Hrvati razširil na zlitje vseh jugoslovanskih narodov.

Jugoslovanska socialdemokratska stranka je nacionalno vprašanje povezala z načelom pravice do samoodločbe naroda, ki dopušča odcepitev naroda iz ene države in njegovo združitev v drugo. Načelo samoodločbe naroda pomeni dejansko pravico naroda do neodvisne in suverene države. V skladu s sklepi londonskega kongresa Druge internacionale leta 1896 za »popolno pravico lastnega odločanja vseh narodov« ¹⁴ so se za to izrekli tudi slovenski socialdemokrati na svojem ustanovitvenem kongresu avgusta istega leta. Avstrijski socialdemokrati, tako tudi v JSDS, so na svojem kongresu v Brnu leta 1899 sprejeli »narodnostni program«, v katerem so predlagali, da se Avstrija preoblikuje v »demokratično narodnostno zvezno državo«, namesto zgodovinskih kronovin pa bi jo sestavljala »samoupravna telesa, ki bodo razmejena po narodnostnih mejah in katerih zakonodajo in upravo bodo opravljale narodne zbornice, izvoljene na temelju splošne, enake in neposredne volilne pravice«. Samoupravna ozemlja enega naroda naj bi tvorila »narodnostno enotno zvezo« (to je pomenilo, da bi bila namesto dežel združena Slovenija), ki bi opravljala svoje narodne zadeve popolnoma avtonomno. ¹⁵ Do uresničitve tega programa ni nikoli prišlo in tudi v stranki ni bila v praksi presežena deželjskost.

V času t. i. novoilirstva, ki se je zavzemalo za etnično poenotenje jugoslovanskih narodov in je bilo nekakšna nadgradnja trialističnega narodnega zlitja Slovencev s Hrvati, so miselno najprodnjejši socialdemokratski politiki odklonili to možnost in se izrekli za narodno individualnost Slovencev. V tem času (leta 1913) je proti mnenju, da je jugoslovansko vprašanje le kulturno, ne pa politično, nastopil Ivan Cankar s predavanjem Slovinci in Jugoslovani. Menil je, da je mogoče zato rešiti slovensko vprašanje z nastankom jugoslovanske države tako, da se »združijo enakopravni in enakovredni narodi«, kar naj bi bila dejansko federacija, nastala na temelju načela samoodločbe narodov.

Še bolj kot Cankar, ki je verjel v prihodnost Slovencev v jugoslovanski državi, pa so v jugoslovansko državo verjeli preporodovci, razočarani nad neuspešnimi poskusi političnih strank doseči rešitev jugoslovanskega vprašanja znotraj Avstro-Ogrske. Vsako reševanje tega vprašanja s spremembami v organizaciji črno-žolte monarhije se jim je zdelo polovičarstvo. Osvoboditev slovenskega naroda so videli le na razvalinah habsburške monarhije.

¹² Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, str. 202.

¹³ Rozman, Franc, *Jugoslovanska socialnodemokratska konferenca*, str. 339–340.

¹⁴ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, str. 32.

¹⁵ Prav tam, str. 63.

III

Jeseni 1918 je habsburška monarhija resnično postala razvalina in je izginila s političnega zemljevida. V sklopu osamosvajanja posameznih delov le-te na narodnem temelju oziroma nastajanja novih držav je nastala tudi država habsburških južnoslovanski narodov – Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. S to državo, nastala je 29. oktobra 1918 s sklepom Narodnega vijeća v Zagrebu, vrhovnega političnega predstavniškega telesa habsburških Jugoslovanov, ki je prevzelo politično vodstvo in postalo z razglasitvijo Države SHS vrhovni oblastni organ te države, se je začela slovenska državnost v pravem pomenu besede. Prvič v novejši zgodovini. Glede upravne enotnosti je bila prvo uresničenje programa Zedinjene Slovenije. Narodna vlada v Ljubljani, vrhovni oblastni organ v Sloveniji, je v njenem slovenskem delu, kjer je imela oblast, odpravila dežele.

Konec je bilo deželskosti in nastopila je državnost, ki je imela v »kratkem« 20. stoletju pri Slovencih razne oblike in stopnje. Prva državna oblika – Država SHS – je obstajala le triintrideset dni in je končala svoje zgodovinsko poslanstvo zaradi »višjih« političnih in narodnih interesov, ki pa niso bili odvisni le od slovenskih političnih pogledov in interesov.

Država SHS, v kateri bi lahko zato, ker so bili v njenem imenu Slovenci na prvem mestu, sklepali, da so imeli ti tudi vodilno politično vlogo, je bila prva prava slovenska državna tvorba v novejši slovenski zgodovini. Bila je sicer slovenska država s pridržkom, saj je bila v enakovrednem »partnerstvu« s Hrvati in Srbi, je pa imela svojo oblast z veliko stopnjo avtonomije. Narodno vijeće, ki je delovalo v Zagrebu, njegovemu Osrednjemu odboru pa je predsedoval Anton Korošec, je namreč slovenski Narodni vladi prepustilo dejansko oblast nad slovenskim ozemljem te novonastale države. Narodna vlada je tako postala izvršilni in tudi zakonodajni organ in je v Sloveniji (razen v Prekmurju) vodila vso državno oblast.

Narodna vlada v Ljubljani je bila ustanovljena 31. oktobra 1918 na predlog predsedstva Narodnega sveta, nadstrankarskega političnega telesa, ustanovljenega avgusta 1918, ko je bilo jasno, da bodo slovenski politiki morali opravljati tudi oblastne funkcije. Počasi so avstrijski oblasti jemali njene pristojnosti, 31. oktobra pa je Narodni svet odstavil in interniral nekaj najvišjih predstavnikov avstrijske državne uprave v Ljubljani. Narodno vlado, s sestavo katere so se strinjali vrhovi slovenskih političnih strank, je potrdilo Narodno vijeće kot vrhovni organ oblasti v Državi SHS. Formalno je bila Narodna vlada sicer temu podrejena, a Narodno vijeće ji je v upravljanju slovenskega dela države prepustil velike pristojnosti. Dejansko je bila stopnja suverenosti slovenske Narodne vlade skoraj popolna. Imela je vso oblast, Narodni svet pa je bil njen posvetovalni organ. V veliki meri je bila neodvisna od zagrebškega Narodnega vijeća, in to tudi na področju zunanjih zadev. Bila je »prva vlada slovenskega dela resnično svobodne in neodvisne jugoslovanske države«, kot jo je javnosti predstavil dnevnik Slovenski narod.¹⁶

Svoj politični, zakonodajni in upravni položaj v Državi SHS in odnos do Narodnega vijeća je Narodna vlada v Ljubljani opredelila v Naredbi celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani¹⁷ in je zato imela značaj začasnega ustavnega zakona in mednarodne pogodbe o federativnem položaju Slovenije v Državi SHS. Ta akt, pripravila ga je Upravna komisija, je izražal stopnjo takratne slovenske državnosti. Ta pa je bila predvsem v upravnem poslovanju, ki ga je v imenu Narodnega vijeća SHS v Zagrebu izvajala na slovenskem ozemlju Narodna vlada SHS v Ljubljani resnično samostojno in neodvisno. V Naredbi so bile predpisane dejavnosti organov slo-

¹⁶ Slovenski narod, 2. 11. 1918, str. 2.

¹⁷ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. 11. 1918.

venske oblasti in podrobno določeni načini in oblike delovanja uprave na vseh področjih življenja v Sloveniji.¹⁸ Naredbe Narodnega vijeća so dobile značaj obveznih in veljavnih šele ko jih je sprejela in razglasila slovenska Narodna vlada. Slovenska državnost se je v Državi SHS kazala predvsem v suverenosti na upravnem področju, glede državne oblasti pa je slovenska politika pristajala na to, da je »Narodno veće SHS v Zagrebu najvišji činitelj v državi SHS«.¹⁹ V Narodni vladi in njenem delovanju, to je bilo predvsem upravno, se je tako utemeljevala slovenska državnost.

Slovenski državnosti, ki je bila sicer v delovanju Narodne vlade učinkovita, so v času obstoja Države SHS manjkale poglobljene institucije suverene državne oblasti. Narodni svet je bil po svojem nastanku in funkciji predvsem politični organ, prostor medstrankarskega dogovarjanja, čeprav je zlasti ob imenovanju slovenske Narodne vlade odigral vlogo oblastnega organa, ko je vlado imenoval. Ni pa imel vloge zakonodajne oblasti. To je, kar je značilno za vsako prevratno dobo, imela Narodna vlada. Ta je vladala »revolucionarno« z dekreti, ki jih je izdajala sama ali njeni upravni odseki. Da bi Narodni svet dobil podobo skupščine, je zmanjkalo časa.

Slovenska državnost pa ni bila kljub velikim pristojnostim in samostojnemu delovanju Narodne vlade popolna tudi zaradi »partnerstva« s Hrvaško. Zaradi tega dejstva je bila usoda slovenske državnosti, dosežene v Državi SHS, odvisna od političnih razmer in razmerij v državi. Slednja so pogojevala predvsem čas obstoja Države SHS. Slovenska politika ni imela pravega vpliva na to dogajanje in je bila bolj ali manj postavljena pred dejstvo, da se je treba hitro in brezpogojno združiti s Kraljevino Srbijo v večjo južnoslovansko državno tvorbo. Pravzaprav so slovenski narodni voditelji morali sprejeti diktat iz Hrvaške glede tempa zedinitve, kot so takrat to imenovali. Ta zedinitvev je bila tako hitra, da na njej ni bil navzoč niti predsednik Narodnega vijeća Države SHS, Anton Korošec, saj je bil tedaj na državniških, političnih pogovorih v Švici za mednarodno priznanje Države SHS, kjer se je dogovoril o združitvi Države SHS in Kraljevine Srbije na začasni konfederalistični podlagi. Srbi tega dogovora niso upoštevali.

Z združitvijo Države SHS s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev je »hrvaško formulo«, ki jo je vsebovala Država SHS, utemeljena na programu trializma, v kateri pa je Slovenija imela veliko stopnjo državnosti, zamenjala »srbska formula«. Ta pa je kaj kmalu pokazala, da z obliko in stopnjo državnosti ne bo nič. Izrazi državnosti, dosežene v Državi SHS, se niso obdržali. Narodno vijeće je prenehalo delovati 3. decembra 1918, Narodna vlada pa je morala odstopiti 27. decembra 1918 na zahtevo jugoslovanske vlade, čeprav je opravljala posle še mesec dni, do imenovanja Deželne vlade za Slovenijo. To je imenoval minister za notranje zadeve. Sploh je imel v centralističnem sistemu prve jugoslovanske države veliko vlogo glede uprave in upravnih organov minister za notranje zadeve. O stopnji državnosti ni moglo biti govora, saj so vse upravne zadeve glede Slovenije (Slovenci kot narod niso bili priznani) sprejemali v Beogradu. Deželna vlada je imela povsem upravne pristojnosti.

V prvi jugoslovanski državi – do leta 1929 Kraljevini SHS in nato Kraljevini Jugoslaviji – sta bila ustavno uveljavljena jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. Ureditev oziroma organizacija države s poudarkom na skrajnem centralizmu ni dopuščala niti malo izraza kake državnosti razen vseobsegajoče jugoslovanske. Tako ni bilo mogoče izražati niti narodnostne pripadnosti, saj narodi niso bili priznani, in zato tudi ni bilo mogoče razmišljati o najmanjši obliki državnosti. Izjema je sicer nastala leta 1939 z oblikovanjem Banovine Hrvaške. V takšnih razmerah, ko je bilo za narodoemancipacijske poglede, kaj šele zahteve, malo možnosti, se je slovenska politika razdelila na

18 Perovšek, »V zaželeni deželi«, str. 34.

19 Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11 - 111, 21. 11. 1918.

dva pola. Prvi je bil unitaristično-centralistični, kakršna je bila tudi sicer uradna politična usmeritev v tej jugoslovanski državi. Glavni predstavnik tega političnega pola so bile v Sloveniji liberalne politične stranke, pa tudi več idejno, socialno in politično različnih strank. Liberalci so imeli narodno in državno enotnost za „nedotakljivo podlago vsega našega državnega življenja“²⁰ in so menili, da imajo Slovenci že z Jugoslavijo „svojo lastno narodno državo“.²¹ Do leta 1923 so bili med centralisti in unitaristi tudi komunisti, ki so bili sicer od leta 1921 »zunaj zakona« in so delovali v ilegali. Komunisti so nato postali odločni avtonomisti in federalisti. Od leta 1925 so kot edina stranka povezovali pravico do samoodločbe Slovencev s pravico do državnega zedinjenja vseh njihovih razkosanih delov v drugih državah.²² To je bila druga smer glede organizacije države. Politična sila, ki je bila najbolj odločno za »narodni federalizem«²³ oziroma narodno avtonomijo, je bila tedaj najmočnejša slovenska politična stranka, katoliška oz. klerikalna Slovenska ljudska stranka. Avtonomistično-federalistični narodno-državni koncept pa je sicer podpiralo več strank. Za izhodišče avtonomističnega gibanja je bila pomembna izkušnja iz Države SHS in v njej dosežene stopnje in oblike slovenske državnosti. Avtonomizem je med Slovenskimi volivci doživljal podporo, saj je tudi zaradi takšne narodne politike dobila na volitvah leta 1923 SLS več 60 % glasov in podpora tej avtonomistično opredeljeni stranki ni padla niti po tem, ko so ob koncu dvajsetih let podpirali centralizem.

Avtonomija, kakršno so želeli, ni pomenila oblike državnosti in suverenosti oblasti. Bila je bolj politično sredstvo najmočnejših strank v obeh polih za politično in upravno prevlado v Sloveniji. Šlo je za oblast zaradi oblasti oziroma tistega, kar oblast prinaša, zlasti materialnega, ne zaradi državnosti. Te ni imela v mislih niti SLS, pa čeprav je odločno želela veliko stopnjo avtonomije. Avtonomijo so bolj razumeli kot delitev oblasti, kakršna je bila v dualizmu v Avstro-Ogrski med Nemci in Madžari.

Avtonomijo, ki je bila zelo ozka, so predstavljali upravni organi, ki so jih imenovali in vodili ali vsaj nadzirali iz Beograda v skladu s centralistično ureditvijo prve jugoslovanske države. Prvi tak organ po ukinitvi Narodne vlade je bila Deželna vlada za Slovenijo, ki je imela bolj upravne funkcije; v njenem okviru so bila poverjeništva za notranje zadeve, za pravosodje, za uk in bogočastje, za narodno gospodarstvo, za socialno politiko in javna dela. To je bil avtonomni del delovanja deželne vlade, številni uradi pa so bili podrejeni neposredno ministrstvu v Beogradu. Avtonomijo je še zmanjševala možnost nasprotovanja odločitvam poverjeništev deželne vlade s strani ministrstev, za kar je sicer obstajala možnost. Ta upravna avtonomija se je še zmanjšala z ustanovitvijo Pokrajinske uprave za Slovenijo avgusta 1921, ko je bila tudi formalno odpravljena do tedaj še delna avtonomnost posameznih pokrajinskih oziroma deželnih vlad v Kraljevini SHS. Šlo je za upravni organ s sedmimi upravnimi oddelki, kateremu je načeloval pokrajinski namestnik; tega je imenoval na predlog notranjega ministra kralj. V takšni ureditvi ni bilo niti sledu državnosti. Še večja stopnja centralizma pa je nastopila z uvedbo t. i. oblasti oziroma pokrajin kot ozemeljskoupravnih enot države. Tem so načelovali veliki župani kot državni upravni organi; imenoval jih je minister za notranje zadeve in so bili politični predstavniki vlade. Veliki župan je vodil urad z oddelki. Oblasti, katerih temeljni namen je bil zakriti narodnostno sestavo države in rahljati narodnostne celote, je bilo 33, slovensko ozemlje v jugoslovanski državi pa je bilo razdeljeno na dve, na ljubljansko in mariborsko. Oblasti so imele tudi oblastne skupščine, ki naj bi imele samoupravni položaj oziroma so bile izraz avtonomije, ter oblastne odbore. Skupščine so lahko izdajale t. i. oblastne

20 Navajano po Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 167; *Jutro*, 6. 10. 1929.

21 Navajano po Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 167; *Jutro*, 13. 1. 1933.

22 Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 172.

23 Prav tam, str. 171.

uredbe, tik pred razpustom pa so imele tudi pravico spreminjati nekdanje deželne zakone. Skupščine, v katere so bili izvoljeni predstavniki političnih strank, so imele majhne pristojnosti, so pa bile izraz določene samouprave. SLS kot avtonomistična stranka je sicer nasprotovala razdelitvi Slovenije na dve oblasti – bila je za »združeno Slovenijo« –, je pa, potem ko je v obeh oblastnih skupščinah z volitvami leta 1927 dosegla absolutno večino, pragmatično uveljavljala zakonsko možno samoupravo. Šlo je za t. i. slovenski parlamentarizem, za način delovanja oblastne skupščine, in ne za izraz kakršne koli stopnje politične suverenosti. Predvsem pa je šlo za skupščino, ki je delovala na območju upravne enote. Res pa je, da sta obe skupščini z usklajevanjem svojega delovanja in vsebine skušali preseči upravno razdelitev slovenskega ozemlja v okviru jugoslovanske države in tako nastopati v skupnem narodnem interesu. Ta »parlamentarizem« je tako imel za avtonomijo jugoslovanske Slovenije pozitivne posledice. Ko je SLS postala še vladna stranka, se je možnost samouprave še povečala. Predvsem so se povečali finančni viri. S finančnim zakonom (1927, 1928) je oblastna skupščina dobila tudi nekatere uredbodajne pristojnosti, tako da lahko njeno delovanje primerjamo z nekdanjimi deželnimi zbori. Kljub dejstvu, da je uspelo SLS »iztrgati« iz Beograda nekaj več finančnih sredstev, pa ni mogoče v tej ozemeljskoupравни razdelitvi in v pristojnostih oblastnih skupščin razumeti niti malo suverenosti oblastnih oblasti. Te ni bilo niti v ozemeljskoupравни ureditvi, ki je bila vpeljana jeseni 1929, ko so bile uvedene banovine.

Banovino je vodil ban, ki ga je na predlog predsednika vlade imenoval kralj. Bil je predstavnik kraljeve oblasti v banovini in je imel v njej najvišjo politično in splošnoupravno oblast. Banski svet, ki je imel posvetovalno vlogo, pa je imenoval notranji minister iz predstavnikov vseh okrajev in večjih mest. Seveda po strankarskih merilih, odvisno od tega, kdo je bil na oblasti. Banski svet sicer ni imel pravice odločanja, sestajal pa se vsakoletno ob začetku leta, ko so v t. i. proračunski razpravi banu sporočali želje oziroma zahteve svojih okrajev in mest. Ko je nekdanja SLS (formalno namreč ni obstajala, ker je kralj s svojim državnim udarom prepovedal vse stranke, ki so imele narodni oziroma »plemenski« značaj) postala del režimske vsedržavne stranke Jugoslovanske radikalne zajednice in je ta sredi leta 1935 prevzela vladno (Milan Stojadinović), je v Dravski banovini prevzela oblast »SLS«, čeprav je skupščinske volitve bojkotirala. Zamenjava režima Jugoslovanske nacionalne stranke, prepričanih centralistov in unitaristov, z režimom nove »vsedržavne« stranke Jugoslovanske radikalne zajednice, del katere je bila centralistično-avtonomistična SLS, je pomenila »mejnik v radikalizaciji avtonomističnih prizadevanj in tudi v uspešnosti izvajanja banovinskih nalog na področju gospodarstva, zdravstva, sociale, prosvete in kulture ter drugih zadev.«²⁴ Voditelj SLS Anton Korošec se je ob vstopu v vladno sicer zavedal, da SLS ne bo mogla doseči vsega glede večje avtonomije Slovenije, kajti vedel je, da do kraljeve polnoletnosti ne bo sprememb ustave,²⁵ je pa z vstopom v vladno in v novo režimsko stranko omogočil popolni prevzem oblasti SLS v Dravski banovini. Korošec je v vladi postal notranji minister, ta pa je po Pravilniku o organizaciji dela banskih svetov imenoval Banski svet, ki je bil organ banske samouprave oziroma po ustavi posvetovalni organ. V Banski svet je imenoval člane svoje stranke in tako je SLS prevzela v jugoslovanski Sloveniji – Dravski banovini vso upravno oblast. To pa je uporabila za utrditev svoje politične prevlade. V začetku septembra je bil za bana imenovan Marko Natlačen, spremembe so bile tudi na vseh vodilnih mestih javne uprave in niso obšle okrajnih glavarjev in županov samoupravnih mest. »SLS« je svojo oblast uporabila za »družbeno prenovu«, katolizacijo Slovenije v duhu papeževe enciklike *Quadragesimo anno*, v kateri je papež katoličane pozval na brezkompromisen boj za

²⁴ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 335.

²⁵ *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 150.

uveljavljanje katoliških načel na vseh življenjskih področjih.²⁶ Razvil in utrdil se je pravi politični katolicizem, imenovan klerikalizem, ki je skušal prekvasiti slovensko družbo v duhu katolicizma. V Rimskokatoliški cerkvi, ki je bila že tako ali tako ozko povezana s SLS in je bila zato ta imenovana tudi klerikalna, so namreč stranko in njeno oblast izkoristili. »Le pomislimo na ogromno korist, ki jo je imela Cerkev v Jugoslaviji od stranke. Kaj bi bilo s Cerkvijo, da niso srečne politične konstalacije dele toliko vpliva stranki,« je bilo mnenje enega vodilnih Katoliške akcije.²⁷

S popolno prevlado SLS v upravljanju jugoslovanskega dela Slovenije se je začelo obdobje odločnejšega boja za gospodarsko, finančno in kulturno avtonomijo, izraženo v zahtevah po enakopravnosti slovenščine v uradnem poslovanju. Banski svet, ban Natlačan ga je označil za »slovenski gospodarski parlament«,²⁸ je tako februarja 1936 ugotovil, da služi centralizem le načrtni demontaži slovenskega gospodarstva in kulture, in terjal povešanje financiranja banovine z državno dotacijo.²⁹ Banu Natlačenu je uspelo podvojiti banovinski proračun. Ban, banska uprava in Banski svet so v času režima JRZ oziroma SLS tako uresničevali avtonomijo, ki jim jo je dopuščal Beograd kot koncesijo pri izva-
janju oblasti JRZ v Sloveniji oziroma Dravski banovini.

SLS se je – kljub temu da je konec leta 1932 v t. i. ljubljanskih punktacijah oziroma Slovenski deklaraciji zahtevala združitev Slovencev iz vseh držav, v katerih so živeli, v »eno samo politično zajednico«, kar bi lahko razumeli kot državno tvorbo, ter da »si mora slovenski narod v Jugoslovanski državi priboriti tak samostojen položaj (poudaril Z. Č.), ki bo neprestano služil kot privlačna sila za vse ostale dele naroda, živeče v drugih državah«³⁰ –, ko je imela oblast v rokah in jo je znala »materializirati«, zadovoljila z doseženo stopnjo tako politične in kulturne kot gospodarske avtonomije. »Samoupravna Slovenija« jim je bila dovolj. O kakšni večji obliki državnosti niso razmišljali. Njihov pogled na avtonomijo je bil povsem pragmatičen, ni pa vseboval nikakršnega pogleda na federalizem oziroma na spremembo vloge in položaja banovine. Avtonomija, kakršno so dosegli, jim je ustrezala; v banovini jih je zanimala oblast. Za večjo politično avtonomijo se niti niso bistveno trudili. Ker so se klerikalci zadovoljili s takšno avtonomijo, jih je Beograd »nagrajeval« materialno. Šlo je za nekakšen izraz delitve oblasti med centralisti, ki so izkoriščali avtonomiste, in temi, ki so izkoriščali centraliste. Oboji so imeli korist. Za slovenske avtonomiste v »SLS« pa se je stopnja dosežene avtonomije merila v denarju oziroma v tem, koliko so ga uspeli dobiti iz Beograda. V drugi polovici tridesetih let je tako življenje v Sloveniji »dejansko potekalo avtonomno, po slovensko«, čeprav brez zakonske podlage.³¹

Do spremembe v pogledih na ta avtonomni položaj pa je prišlo, ko je bila avgusta 1939 ustanovljena Banovina Hrvaška z dogovorom med predsednikom vlade Kraljevine Jugoslavije Cvetkovićem in vodjem glavne hrvaške stranke, Hrvatske seljačke stranke. V tem primeru je šlo za mnogo večje ugodnosti hrvaški vladajoči stranki, kot jih je bila deležna SLS oziroma slovenski del JRZ. Banovina Hrvaška je namreč dobila veliko več avtonomije in je postala v veliki meri suverena. Postala je federalna enota z lastnim parlamentom – Saborom; zakonodajno oblast v zadevah, ki so bile dane v pristojnost Hrvaške, sta izvajala kralj in Sabor skupaj. Predvsem pa je imela narodno ime. To pa je spodbudilo tudi slovenske klerikalce, da so bolj odločno izrazili zahtevo po podobnem položaju Slo-

26 Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955, str. 11.

27 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 40.

28 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 343.

29 Prav tam, str. 338–339.

30 *Jutro*, 11. 1. 1933, str. 1.

31 Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji*, str. 140.

venije v jugoslovanski državi. Zavzemali so se dejansko za preoblikovanje centralistične Jugoslavije v nekakšno federacijo oziroma za udejanjanje stališč, izraženih konec leta 1932 v Slovenski deklaraciji oziroma v t. i. punktacijah, ko so zahtevali: "Slovenci, Hrvati in Srbi zgradimo **po svobodnem sporazumu** (poudaril Z. Č.) in to na demokratski bazi državo ravnopravnih edinic; eno teh edinic naj tvori Slovenija."³² To jim je dopuščala uredba, sprejeta hkrati z uredbo o Banovini Hrvaški, da se predpisi o tej razširijo tudi na druge banovine. Za slovensko državotvornost je v tem času pomembno hotenje SLS po vzpostavitvi Banovine Slovenije. Avtonomistični proces, ki ga je na upravnem področju uspešno izvajala SLS ob dopuščanju centralne državne oblasti, »kot nagrada za sodelovanje dr. Korošca in njegovih pristašev v osrednji vladi«,³³ je dobil s tem nov zagon.

Vodstvo SLS je začelo z akcijo za Banovino Slovenijo z izvoljenim zakonodajnim banovinskim zborom. To je postala ena osrednjih političnih dejavnosti klerikalcev – njihov »politični evangelij«, kot je to imenoval Miha Krek³⁴ – vse do začetka vojne. Želeli so doseči preureditev jugoslovanske države, vendar je ta zaradi napada nanjo s strani držav osi prej razpadla.

Federalizacijo prve jugoslovanske države, ki jo je ustanovitev Banovine Hrvaške in pričakovana ustanovitev Banovine Slovenije napovedovala, je tako preprečil napad na Jugoslavijo, kar je povzročilo njeno izničenje.

V času prve Jugoslavije niso Slovenci dosegli nikakršne oblike državnosti. So pa dobili občutek, da so državno ljudstvo.³⁵ Ostali so na ravni zahtev po avtonomiji in ravni dosežene avtonomije ali samouprave, kot so to razumeli. Največjo stopnjo državnosti predstavlja tako v času od prekinitve državnopravnih vezi s habsburško monarhijo pa do zloma prve jugoslovanske države vmesna državna oblika med obema državama – Država SHS z Narodno vlado, ki je imela veliko pristojnosti, značilnih za samostojno državno oblast. Ta pa je v prvi Jugoslaviji ostala za Slovence, njihovo politiko in njihove politike le »pobožna želja« brez možnosti za uspeh.

IV

Z začetkom druge svetovne vojne je jugoslovanska država razpadla. Glavni udarec ji je zadala ustanovitev Neodvisne države Hrvaške. Z novim dejstvom, nastalim z okupacijo, razkosanjem in debelacijo jugoslovanske države, so se nekateri slovenski politiki hitro sprijaznili. Tako je dotedanji najvišji predstavnik jugoslovanske oblasti v Sloveniji – Dravski banovini, ban Marko Natlačen, videl v tem dogajanju možnost ustanovitve državne tvorbe, ki ne bi bila v okviru Jugoslavije, a pod zaščito okupatorske države. Želel je predvsem ohraniti svojo oblast, saj se je videl na mestu voditelja te kvizlinške države.

Neposredno pred napadom na Jugoslavijo se je v vladajoči slovenski stranki izoblikovala ideja o tem, nato pa tudi poskus doseči lastno državnost, ki naj bi bila vzpostavljena podobno, kot je bila leta 1939 vzpostavljena na Slovaškem – kot marionetna država pod nadzorom nacistične Nemčije. Voditelji SLS so prek slovaškega diplomatskega predstavništva v Beogradu iskali možnost, da bi te njihove pobude posredovalo vodstvu tretjega rajha. Oblikovali so predlog, da bi ustanovili neodvisno Slovenijo ali pa državo, sestavljeno iz Slovenije in Hrvaške.³⁶ Z razglasitvijo NDH je ta možnost padla v vodo, je pa prvo možnost poskusil doseči teden dni pozneje ban Natlačen, ko je okupatorskemu

³² *Jutro*, 11. 1. 1933, str. 1.

³³ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 345.

³⁴ Perovšek, »*V zaželjeni deželi*«, str. 177.

³⁵ Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 171.

³⁶ Nešović, Petranović, *Avnoj i revolucija*, str. 32–33.

nemškemu generalu v Celju ponudil »slovaški model« države, s tem da bi sam ostal na njenem čelu, in to ob dejstvu, da so bili takrat v Ljubljani že Italijani kot okupatorji. Kar mu ni uspelo pri Nemcih, ki za takšno »državo« niso pokazali zanimanja, je poskusil nato doseči pri Italijanih za ozemlje Dravske banovine, ki so ga ti okupirali, tj. za poznejšo italijansko provinco – Ljubljansko pokrajino. S tem se je prizadevanje za vzpostavitev »slovaškega modela« državnosti, ki je bil kolaborantski in je zato pomenil zanikanje kakršne koli suverenosti, končalo. Je pa ta »nespodobna ponudba« pomenila dejansko zanikanje oziroma izdajo Jugoslavije, ki je obstajala prek vlade v begunstvu pod varstvom Velike Britanije. Tega so se slovenski predstavniki v jugoslovanski vladi zelo zavedali.

Potem ko se mu ni posrečilo postati kvizling, pa je Natlačen še naprej razmišljal o samostojni slovenski državi zunaj okvirov Jugoslavije. V katoliškem taboru pa ni bil edini. Frančiškanski pater Kazimir Zakrajšek je takšno razmišljanje ponesel tudi v ZDA in se pri tem skliceval na Natlačena in škofa Gregorija Rožmana, ki sta mu ga predstavila, češ da je možnost za jugoslovansko državo izčrpana in da je treba napraviti konec srbskemu izkoriščanju Slovencev. Zakrajškovo prizadevanje za samostojno slovensko državo med ameriškimi Slovenci in tudi pri ameriških oblasteh je bila prekinjeno, ko je septembra 1941 prišel v ZDA minister jugoslovanske vlade Franc Snaj, ki pa je kot minister jugoslovanske vlade v begunstvu zagovarjal jugoslovansko možnost slovenske državnosti. Za slovensko državnost brez Jugoslavije se je zavzemal tudi eden vodilnih katoliških mislecev Lambert Ehrlich, sicer pripadnik desnice v zelo desničarsko usmerjenem katoliškem političnem taboru, vodja organizacije Stražarji. Njihov pogled glede državnopravnega položaja Slovencev in Slovenije je bil separatističen in od njega niso odstopili niti potem, ko se je SLS odločila za nadaljevanje jugoslovanske prihodnosti Slovencev. Stražarji so pri svojem protijugoslovanskem stališču vztrajali vso vojno; zanje je bila Jugoslavija oz. ideja jugoslovanske državnosti mrtva; izdajali so ilegalno glasilo »Slovenija in Evropa«. Pomembno vlogo pri njihovem slovenskem separatizmu in protijugoslovanstvu so igrali verski razlogi. Ob okupaciji Slovenije so se zato v tem krogu navduševali nad idejo, da bi vso Slovenijo zasedli Italijani, kajti v Italiji so videli katoliško državo s fašistično oblastjo in so ji bili zato naklonjeni. Slovenijo so videli kot samostojno, ozemeljsko povečano državo, Združeno Slovenijo. Slovenske meje so postavili na Tilment, na Visoke Ture ter na Štajerskem nad Gradcem. Niso pa Slovenije razumeli kot popolnoma samostojne države, ampak v povezavi z drugimi podobnimi državami, ustanovljenimi na katoliških temeljih. Samostojno Slovenijo je Ehrlich videl kot del novonastale državne tvorbe v Srednji Evropi. Glede tega je bil kar megalomanski, saj je predlagal zvezo severno- in južnoslovanskih držav Poljske, Češke, Slovaške, Slovenije, Hrvaške, Srbije in Bolgarije. Vsaka od držav bi imela lastno državnost, država »vmesnoevropska unija«, kot jo je imenoval, pa bi bila konfederacija oziroma država med Baltskim morjem na severu, Jadranskim na jugu in Egejskim na jugovzhodu, zato je bila po Ehrlichovi smrti imenovana Intermarij – Medmorje. Sedež te konfederacije, imela naj bi več kot sto milijonov prebivalcev, je postavil v Slovenijo. Namen te državne tvorbe je bil »nacionalno obrambni«, kajti tako bi se slovenski narodi v Srednji Evropi obvarovali stalne germanske nevarnosti.

Ko se je že bližal konec vojne in je bilo povsem jasno, kdo bodo zmagovalci, pa tudi da ti kljub spremembi oblasti priznavajo misel o skupni jugoslovanski državi, je bilo še nekaj predlogov glede samostojne slovenske države. Tako je leta 1944 v Švici, kamor je prebegnil iz Ljubljane pred Nemci in kjer se je gibal v odločno projugoslovanskih krogih, Vladimir Vauhnik (znan kot obveščevalec) predlagal ameriškemu diplomatu A. W. Dullesu samostojno slovensko državo kot pomembno strateško (tudi v vojaškem smislu) ozemlje, in to z namenom, da bi zaveznike navdušil, da bi v Sloveniji preprečili vpeljavo komunistične oblasti. Zahodnim zaveznikom sta leta 1944 v Rimu iz istih idejnih in političnih razlogov posredovala idejo o samostojni slovenski državi tudi Miha Krek in Ciril

Žebot, sicer idejni podpornik Ehrlichovih pogledov. Krek se je zelo trudil, da bi zavezniki ob koncu vojne zasedli Slovenijo.

Na drugi strani pa je bila politika slovenskih strank usmerjena projugoslovansko. Jugoslovanskemu okviru za Slovenijo se je zgodaj jeseni 1941 pridružil tudi Natlačen in celotni katoliški tabor, z izjemo Ehrlicha in stražarjev, in to pod vplivom svojih predstavnikov v jugoslovanski vladi v begunstvu, ki je predstavljala kontinuiteto jugoslovanske države v mednarodnih okvirih. Takrat sta se oba slovenska tradicionalna tabora zblížala s kompromisnimi pogledi na prihodnost jugoslovanske države. Katoliški tabor je opustil misel o samostojni slovenski državnosti in sprejel Jugoslavijo kot edino možnost, sicer centralistično prepričani liberalci pa so sprejeli usmeritev v federalizacijo jugoslovanske države. Šlo je za premik od avtonomističnega pogleda na federalistični. Oktobra 1941 sta katoliški in liberalni tabor oblikovala skupna stališča glede obnove Jugoslavije in njene državne organizacije. Prvi so priznali prednost v programu obnovi Jugoslavije, katere sestavni del bo Združena Slovenija, liberalci pa so morali popustiti glede federativnosti. Ta skupna stališča so po tajnih kanalih posredovali v London in 23. novembra 1941 jih je po radiu BBC v oddaji, namenjeni Slovencem, predstavil Alojzij Kuhar. Zato je to stališče slovenske meščanske politike glede prihodnje slovenske državnosti dobilo ime londonske točke. Te so bile vso vojno temeljni politični program v medstrankarskem dogovarjanju o prihodnosti Slovenije po vojni. Program državnosti je bil izražen v sedmih točkah. Na začetku so izrazili zavezo za obnovo in razširitev Kraljevine Jugoslavije, katere »samostojen in ravnopraven sestavni del« bo »svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarsko in prometno zaokroženim ozemljem«. Opredelili so se za federativnost, ki mora biti »v soglasju vseh njenih (Jugoslavije – op. Z. Č.) sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti«, ter navedli naloge skupne države (zunanja politika, obramba, »določanje splošnih smernic za skladno sožitje vseh njenih delov«), medtem ko naj bi vse drugo bilo v pristojnosti federativnih delov države. Jugoslavija naj bi bila gospodarsko enotno območje. Na koncu sta dve točki nakazovali mednarodno povezovanje tako urejene jugoslovanske države, namreč združitev Jugoslavije in Bolgarije ter Balkanske unije, katere »hrbtenica« bo Jugoslavija, kot pogoj »bodočega miru in blagostanja v Evropi«. ³⁷ Program je bil glede na dotedanjo ureditev Jugoslavije napreden, kar revolucionaren, in to tako, da ga glede na stanje političnih sil v takratni vladi, v kateri so imeli vse vzvode politiziranja in odločanja v rokah velikosrbski politiki, ni bilo mogoče niti predstaviti jugoslovanski vladi. Londonske točke so bile tako program bolj za notranjo, slovensko rabo in so bile predvsem sredstvo medstrankarskega sodelovanja. Na teh temeljih je bil tudi državnotvorni program Slovenske zaveze, ki je v svojem programskem besedilu zapisala, da pri njihovih političnih pogledih ne gre »nikakor [za] enostaven povratak na stari režim. Narod hoče novo Jugoslavijo, novo v političnem, socialnem in ekonomskem smislu.« ³⁸ Bili so za obnovo jugoslovanske države kot federacije treh narodov, glede slovenskega ozemlja pa za združitev vsega v okviru porečij Drave, Save, Soče in očiščenja »tega ozemlja od tujega elementa vsake vrste«. V Slovenski zavezi so postavili Slovenijo na prvo mesto, federativno Jugoslavijo pa na drugo, kar je bil sicer odmik od londonskih točk, v katerih je bila Jugoslavija na prvem, Slovenija pa na drugem mestu.

V spremenjenih razmerah, nastalih po izstopu Italije iz vojne na strani Nemčije in nemški zasedbi »italijanske Slovenije«, se je »slovenska državnost« izkazovala v pokrajinski upravi s slovenskim »prezidentom« Leonom Rupnikom na čelu, kar pa je bila čista kolaborantska drža, saj je šlo za popolno podrejenost nemškemu okupatorju. Ta

³⁷ Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 140.

³⁸ Prav tam.

ga je imenoval in mu narekoval vse, celo kdaj lahko obleče uniformo in kaj lahko pove svojim rojakom. Jugoslovansko usmerjeno delovanje tradicionalnih slovenskih političnih taborov se je obudilo v začetku leta 1944. Na katoliški strani so želeli obnoviti Slovensko zavezo, češ »da bi razpad Zaveze lahko povzročil doma in inozemstvu mišljenje, da je v krizi narodno politični program Slovencev«. ³⁹ Katoliška stran je želela prevzeti v reorganizirani Slovenski zavezi vodstvo, in to na osnovi »izidov vseh svobodnih volitev od l. 1920 naprej, zlasti pa na podlagi sedanjega stanja«, ⁴⁰ torej volilnih rezultatov iz decembra 1938, ko je bila SLS v okviru JRZ absolutni zmagovalec volitev. Šlo je za boj med svetovnonazorskima in političnima taboroma za oblast v bodoči Sloveniji v jugoslovanski državi. Novembra 1944 je ob pristanku politikov iz liberalnega tabora in predstavnika socialistov kot organizacija sodelovanja med slovenskimi strankami protikomunistične usmeritve nastal Narodni odbor. Bil je razumljen kot »začasno narodno predstavništvo narodne države Slovenije«. Sestavljen je bil po strankarskem ključu iz leta 1918. V dogovoru, ki sta ga glede oblikovanja Narodnega odbora sprejeli SLS in JNS »kot predstavnici slovenskega naroda«, je bilo mogoče sprejeti v Narodni odbor tudi nove stranke, tiste, ki bi priznavale izjavo Narodnega odbora, vendar naj to ne bi v sestavi Narodnega odbora ogrozilo prevlade SLS; ta naj bi imela v odboru enega člana več kot vse druge stranke. Narodni odbor je sprejel programsko izjavo, ki je bila dejansko politični oziroma državnopравни program Narodnega odbora. Datirali so ga z 29. oktobrom kot simbolnim datumom, ko so Slovenci leta 1918 formalnopravno z ustanovitvijo Države SHS pretrgali državnopravne vezi s habsburško monarhijo. To so šteli za prvi izraz uveljavitve slovenske državnosti. Program Narodnega odbora je imel štiri točke in je vsebinsko izhajal iz londonskih točk iz leta 1941 oziroma programskih točk Slovenske zaveze. V izjavi, ki je izražala zahteve Narodnega odbora, so izhajali iz »etnične samobitnosti slovenskega naroda in narodnostnega načela« in zahtevali Zedinjeno Slovenijo, »v geografskem, gospodarskem, prometnem in strateškem oziru zaokroženo celoto«, ki bo kot narodna država sestavni del kraljevine Jugoslavije pod žezlom dinastije Karađorđevićev, urejene »federativno, na demokratični podlagi in socialno pravično«, tako da bodo »narodne države kot sestavni deli imele tako stvarno področje, da bo izvrševala osrednja zvezna oblast le tiste naloge«. ⁴¹ Narodna izjava, sprejeta v začetku decembra 1944 – podpisali so jo strankarski politiki iz vseh »miselnih« taborov (do sredine februarja 1944 jo je podpisalo 290 oseb – velika večina jih je bila iz klerikalnega tabora – s psevdonimi, da ne bi imeli težav z Nemci) – je bila zasnovana projugoslovansko. V javnost pa je prišla šele po zasedanju t. i. taborskega parlamenta, Narodnega odbora v razširjeni sestavi (39 navzočih, od tega nekaj predvojnih jugoslovanskih poslancev), ki se je sestel ponoči 3. maja v Ljubljani in se postavil v vlogo »začasnega slovenskega narodnega predstavništva« z objavo v časniku *Slovenec* 4. maja 1945. Dan nato pa je Narodni odbor iz rok nemškega generala SS Rösenerja (ta je zastopal nacističnega gaulaiterja Rainerja) dobil oblast nad ozemljem, ki ga je sicer kot kolaborant do tedaj upravljal Rupnik, razširjenim z Gorenjsko. Slovenska oblast, izražena v Narodnem odboru, ki je s tem postala kolaborantska, čeprav se je zahodnim zaveznikom ponujala kot projugoslovanska, je dobila v upravljanje ozemlje nekdanje Kranjske. S tem so izgubili verodostojnost in tudi suverenost, ki so jo kot »slovenska politična in državna oblast« ustvarili v »ilegali«. Čez nekaj ur, neposredno po tej »zamenjavi oblasti«, so člani Narodnega odbora zapustili Ljubljano in odšli v begunstvo na Koroško pod zaščito Britancev.

Narodni odbor je želel na vsak način ustvariti vtis projugoslovanskosti in njegovo za-

³⁹ Prav tam, str. 174.

⁴⁰ Prav tam, str. 181.

⁴¹ *Slovenec*, 4. 5. 1945, str. 2.

sedanje v Sokolskem domu na Taboru v Ljubljani je potekalo pod sliko jugoslovanskega kralja Petra II. S tem, ko so se razglasili za slovenski parlament in ustanovili slovensko vlado (ki je niso imenovali), so razglasili začetek slovenske državnosti v okviru »demokratsko in federativno urejene kraljevine Jugoslavije«. Na zahodne zaveznike pa so naslovili poziv, naj ti zasedejo Slovenijo. To je bil glede na politično in vojaško sodelovanje zahodnih zaveznikov z jugoslovansko osvobodilno vojsko izraz njihove nerealne ocene. Zavezniki so bili za obnovitev jugoslovanske države, in to pod vodstvom odporniškega gibanja, čeprav so tega vodili komunisti. Njihova obnova Jugoslavije na federativni podlagi jim je ustrezala, in to kljub izvedeni spremembi oblasti. Priznali so vlado Demokratske federativne Jugoslavije. To so slovenski politiki protipartizanske strani spregledali in njihova odločitev glede državnosti je bila v nasprotju s takratnimi stališči zaveznikov.

Nekateri so se pred koncem vojne, konec aprila, ko je bila njihova usoda v stališčih zaveznikov že odločena in ti nanje niso več računali, zavedli, da je vprašanje jugoslovanske države tisto, kar zanima zaveznike. Ne ideologija in ne njihov protikomunizem. Tito je v dogovoru s Šubašićem namreč ustvaril oblast, ki je takrat zahodnim zaveznikom ustrezala, predvsem pa je bila Jugoslavija obnovljena. Tega sta se npr. zavedla tudi Rupnik, ki je sicer ostajal prepričan kolaborant, in škof Rožman, ko sta pisala hrvaškemu poglavniku Paveliću⁴² in ga skušala prepričati, da naj se s svojo NDH pridruži na novih osnovah organizirani jugoslovanski državi – možno tudi v konfederativnem položaju –, kajti jugoslovanska država je pogoj pri zahodnih zaveznikih za nadaljevanje boja proti komunistom, ki so že prevzeli oblast v jugoslovanski državi in so jim jo priznali tudi zavezniki.

Za samostojno slovensko državo pa takrat pri zaveznikih, ki so oblikovali nov politični zemljevid Evrope, ni bilo nobenega posluha.

Medtem ko so pripadniki predvojne politike glede državnosti in države, kar je bil pogoj za njihovo suvereno delovanje, ostali pri zamislih in načrtovanju (razen obupanega poskusa, da s t. i. taborskim parlamentom prestopijo na zmogovito stran, kjer pa so bili že njihovi notranji nasprotniki oziroma sovražniki, komunisti s svojim osvobodilnim gibanjem), je državnost uveljavljalo in jo uveljavilo slovensko narodnoosvobodilno gibanje. To, kar so uspeli doseči v vojnih pogojih, je postala osnova za pojovno državnost in stopnjo ter oblike slovenske države v jugoslovanskem okviru.

Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je bilo glede vzpostavitve lastne slovenske državnosti v času druge svetovne vojne uspešno. Glede vodstva oziroma vodenja odpora proti okupatorjem in predvsem izvajanja revolucionarnih sprememb ni bilo povsem suvereno, saj je moralo upoštevati stališča osrednjega jugoslovanskega vodstva odpora, je pa vzpostavilo svojo oblast, ki je postala državna oblast slovenske države v okviru federativno organizirane jugoslovanske države. Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je namreč uspelo vzpostaviti državo s svojo oblastjo.

Od vsega začetka je bilo slovensko narodnoosvobodilno gibanje opredeljeno projugoslovansko. V prvem programsko naravnem besedilu, objavljenem v glasilu OF Slovenski poročevalec na dan napada Nemčije na Sovjetsko zvezo pod naslovom Gesla našega osvobodilnega boja,⁴³ je izražen narodnoosvobodilni namen Osvobodilne fronte. Na prvo mesto je bila postavljena pravica slovenskega naroda do samoodločbe, nato osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, »vstevši koroške in primorske Slovence«, torej uveljavitev ideje Zedinjene Slovenije ter sloga in enotnost jugoslovanskih narodov v njihovem boju za osvoboditev. Šlo je za obnovo jugoslovanske države, v kateri naj bi Slo-

42 Krizman, *Ustaše i treći reich*, 2, str. 288; *Arhiv Jugoslavije*, Sudenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, str. 49–52.

43 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (dalje DLR), I, dok. 10, str. 42–43.

venci na osnovi priznavanja načela samoodločbe naroda dosegli svojo državnost. To je bilo namreč temeljno vodilo glede obnove jugoslovanske države, pri čemer se je v svojih osnovnih programskih točkah, t. i. temeljnih točkah OF, sprejetih konec leta 1941, naslonilo na razumevanje samoodločbe, kot so jo razumeli zavezniki. Pri tem so ti izhajali iz t. i. Atlantske listine in poudarili, da »bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi **Združene Slovenije** (poudaril Z. Č.) in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.«⁴⁴ Najpomembnejši cilj je bila Zedinjena Slovenija. V programu OF so bile državotvorne točke osvoboditev, združitvev, samoodločba. Združitvev je pomenila uresničitev ideje programa Zedinjene Slovenije⁴⁵ in je zato vsebovala tudi napoved spremembe obsega države. Konec avgusta 1941 je Edvard Kardelj v Delu, glasilu KPS, predstavljal ozemlje Zedinjene Slovenije kot »teritorij, kjer žive Slovenci, od Jadranskega morja do severne meje, od Celovca in Velikovca do Kolpe«.⁴⁶ S tem je bil v osnovnih potezah postavljen okvir ozemlja slovenske države, za katero se je nameravala boriti OF oziroma slovensko osvobodilno gibanje. Samoodločba pa je za OF pomenila način in sredstvo spreminjanja položaja slovenskega naroda v jugoslovanski državi.

Temeljne točke OF so izražale namen oziroma cilje OF in vsebino narodnoosvobodilnega boja. Kot pogoj in izhodišča za uresničitev ideje Zedinjene Slovenije, za jugoslovansko kontinuiteto s poudarkom na uveljavitvi pravice narodne samoodločbe, so postavili boj proti okupatorjem.

Na eni strani Zedinjena Slovenija, na drugi pa obnova jugoslovanske države, v katero se bo vključila slovenska država na temelju načela pravice naroda do samoodločbe, je bilo temeljno vodilo slovenskega osvobodilnega gibanja. Kako je to razumelo jugoslovansko državo, je nakazoval razglas OF o praznovanju 1. decembra, dnevu jugoslovanskega »zedinjenja«. Zapisali so: »Osvobodilna fronta slovenskega naroda bo s slovensko narodno osvoboditvijo zajamčila slovenskemu narodu vse pravice, ki jih terja slovenska narodna individualnost. Z uvedbo dosledne ljudske demokracije bo slovenskemu narodu zajamčila vse njegove človeške pravice.«⁴⁷ Proslava jugoslovanskega praznika, ko so se med 19. in 20. uro zavedni Slovenci umaknili iz ulic in lokalov, je bila v resnici plebiscit za Jugoslavijo in za OF. OF je za svojo prvo t. i. tišinsko akcijo, ki je bila svojevrsten plebiscit in izkazovanje narodnoemancipacijskega cilja, izbrala dan ustanovitve Države SHS, 29. oktober. S tem so jasno izpričali svojo zavezanost temu, kar se je leta 1918 zgodilo v narodovi zgodovini na ta dan. Izrazili so tako svojo slovenskost kot jugoslovanskost, ki je prežemala dogodke leta 1918 in leta 1941 na isti dan. Obe tovrstni plebiscitarni akciji, ki ju je OF organizirala kot obeležitev dogodkov iz leta 1918, ki so pripeljali do jugoslovanske države (ustanovitev Države SHS in združitvev v Kraljevino SHS), sta popolnoma uspeli. Na podlagi tega uspeha OF je bila v veliki meri izoblikovana misel o »državi« v državi. Bistvo te pa je bilo spoštovanje volje slovenske oblasti, ki jo je oblikovala OF. Šlo je za »državno« oblast v pogojih okupacije, oblast, ki je nasprotovala okupatorski oblasti.

Poleg deklarativnega izrekanja za Jugoslavijo je osvobodilno gibanje namreč ustvarjalo svojo oblast. To so ljudje v veliki meri upoštevali predvsem iz nacionalnega prepričanja, deloma pa tudi iz preračunljivosti in strahu, saj je za sodelovanje z okupatorjem gro-

44 DLR, I, dok. 111, str. 256.

45 Zedinjeno Slovenijo so imeli v svojem programu tudi nasprotniki OF. V londonskih točkah so jo opredelili z besedami »na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarsko in prometno zaokroženim ozemljem«. (Vodušek-Starič, "Dosje" Mačkovšek, str. 140). V nekaterih skupinah so takrat tudi že narisali zemljevide bodoče Združene Slovenije.

46 DLR, I, dok. 23, str. 75.

47 Slovenski poročevalec : 1938–1941, str. 191; Slovenski poročevalec, 22. 11. 1941.

zila tudi s kaznimi. Izvajanje teh je dobilo oznako revolucionarnega terorja, čeprav so bili glavna tarča pravi kolaboranti in ovaduhi. Revolucionarno pa je bilo to nasilje predvsem zato, ker ga je izvajala oblast, ki se je v pogojih okupacije samooklicala za slovensko oblast. To velja za Slovenski narodnoosvobodilni odbor, v katerega se je sredi septembra 1941 preoblikoval politični organ slovenskega osvobodilnega gibanja, Vrhovni plenum OF. To je bil organ, ki je »prevzel prve atribute oblasti« in je pomenil izraz slovenske samoodločbe. Vzpostavljena je bila namreč slovenska oblast, ki je nameravala v času osvobodilnega boja predstavljati, organizirati in voditi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Svojo odločitev za oblastni organ – zaradi česar so doživeli kritike osrednjega vodstva jugoslovanskega osvobodilnega gibanja – so razumeli kot »prvi korak k vzpostavitvi slovenske narodne suverenosti, ki smo jo izgubili in ki jo z lastnim osvobodilnim bojem hočemo obnoviti«.48 Poleg vzpostavitve edine in izključno slovenske oblasti je SNOO izražal začetek slovenske državnosti v okviru obnovljene jugoslovanske države. Prevzel je vlogo predstavnika slovenskega naroda in tako to pravico odzvel slovenskim predstavnikom v jugoslovanski vladi.

Slovensko osvobodilno gibanje je svojo »državnost« vzpostavilo spomladi in poleti 1942 na ozemlju velikega dela Ljubljanske pokrajine, ki ga je nadzorovala partizanska vojska. Šlo je za »partizansko državo«, v kateri so izvedli tudi volitve v organe oblasti – narodnoosvobodilne odbore (ime je bilo »unificirano« in »poslano« iz Srbije), ki so izvajali civilno oblast. Boris Kidrič je menil, da so bili zarodek sovjetov, »nov tip demokracije«.49 Osrednjega oblastnega organa, t. i. Zbora odposlancev (Zbor delegatov NOO⁵⁰) – tega naj bi izvolili predstavniki izvoljenih organov oblasti in bi imel zakonodajno vlogo –, jim ni uspelo izvoliti, ker je bilo ozemlje prej vojaško izgubljeno. Vzpostavili pa so osrednji izvršilni organ oblasti, nekakšno vlado s predvsem upravnimi nalogami – Narodnoosvobodilni svet. Ta sicer ni pretirano deloval in je zamrl s koncem partizanskega nadzora nad osvobojenim ozemljem. Ta »partizanska država« (Kidrič jo je imenoval Svobodna Slovenija⁵¹), v kateri so partizanske oblasti izvedle tudi nekaj posegov, ki so spominjali na revolucionarno spreminjanje lastninskih razmerij, dejansko pa so bili izraz potreb in t. i. vojnega gospodarstva, je predstavljala pravi izraz državnosti. Ozemlje je bilo nadzorovano oziroma zaščiteno z lastno vojaško silo in imelo je oblast, ki je delovala in je bila tudi izvoljena na najnižji ravni, torej je formalno pomenila izraz volje ljudstva. Z oblastjo pa vsi niso bili zadovoljni. Ena od značilnosti te »države« je bila vojaška strahovlada nad civilnim prebivalstvom, t. i. vojvodstvo posameznih partizanskih poveljnikov.

Do ponovne »partizanske države« je v Sloveniji prišlo po izstopu Kraljevine Italije iz vojne na strani trojnega pakta septembra 1943. Za to »partizansko državo« pa je bilo značilno delovanje Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje kot upravnega organa oblasti osvobodilnega gibanja, ki je skrbel za preskrbo civilnega prebivalstva, plače, pokojnine ipd. in je bil v resnici nekakšen organ državne oblasti. V tem času pa je v okviru osvobodilnega gibanja prišlo tudi do bistvenega premika glede slovenske državnosti. Izvedene so bile volitve za delegate NOO in 1. oktobra 1943 se je v Kočevju sestal Zbor odposlancev slovenskega naroda (navzočih je bilo 572 izvoljenih odposlancev,⁵² ki jih je izvolilo približno 300.000 volivcev), ki je izvolil 120-člansko predstavniško telo – Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Ta je imel zakonodajno in tudi izvršilno funkcijo.

48 DLR, I, dok. 46, str. 124; B. Kidrič: Pomen osnovanja SNOO in njegovih ukrepov.

49 DLR, II, dok. 98, str. 226.

50 DLR, II, dok. 98, str. 225.

51 DLR, II, dok. 74, str. 156.

52 Na ozemlju pod nadzoroma okupatorja so volitve izvedli odbori OF, tako da so bili na Zboru odposlancev delegati iz velikega dela Slovenije.

SNOO ni bil več v oblastni organ »preoblečeni« politični forum kot septembra 1941, temveč izvoljeni organ. S tem je bilo postavljeno ogrodje slovenske države in Kočevski zbor je razglasil slovenski narod za suveren narod. Zbor odposlancev se je odločil za vstop »suverena slovenskega naroda« v Avnoj, takrat še politični organ jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, »z namenom graditi novo Jugoslavijo«. ⁵³

Še pred zasedanjem Kočevskega zbora pa je Vrhovni plenum OF razglasil »iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda«: priključitev slovenskega Primorja v okvir Slovenije in Jugoslavije. ⁵⁴ Ta sklep je potrdil tudi Kočevski zbor in nato še Avnoj na zasedanju konec novembra 1943. S tem je bilo formalnopravno ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji na osnovi Londonskega pakta iz leta 1915, vključeno v okvir nastajajoče slovenske države.

Slovenski narodnoosvobodilni »parlament« se je prvič sestal februarja 1944 v Črnomlju. Takrat je slovensko osvobodilno gibanje tudi formalno prešlo iz političnega v državotvorno. Pred tem so se konec novembra 1943 predstavniki slovenskega osvobodilnega gibanja, izvoljeni na Kočevskem zboru, udeležili drugega zasedanja Avnoja v Jajcu. Ta do tedaj osrednji politični organ jugoslovanskega osvobodilnega gibanja se je pretvoril v državotvorni, zakonodajni, izvršni in predstavnikiški organ nove Jugoslavije. Imenoval je svojo vlado – Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije – in s svojimi sklepi položil temelje novi Jugoslaviji. Bistven glede slovenske državnosti je bil sklep o vzpostavitvi federativno organizirane jugoslovanske države s priznavanjem narodov, ki se bodo na temelju priznavanja načela samoodločbe narodov združili v skupno državo. To je sprejel na svojem zasedanju SNOO in se preimenoval (ter se povečal) v Slovenski narodnoosvobodilni svet. Tako se je po imenu izenačil z Avnojem in podobnimi organi drugih jugoslovanskih narodov. Ta prilagoditev glede imena organa pa je dejansko pomenila zmanjšano suverenost slovenske oblasti. Kljub temu pa je bil SNOS formalno in vsebinsko vrhovni organ državne oblasti. Bil je zakonodajni organ in je na svojem prvem zasedanju izdal vrsto aktov ustavne narave, npr. deklaracijo o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju Avnoja, s čimer so pritrdili federativni ureditvi jugoslovanske države in je s tem Slovenija tudi formalnopravno postala članica jugoslovanske federativne države, deklaracijo o pravicah in dolžnosti državljanov (uradno slovenskega ljudstva), v kateri so bile našteve vse splošne demokratične pravice, in deklaracijo o pravici slovenskega naroda do postavitve lastne vlade. Ta takrat sicer ni bila vzpostavljena, ker za to še ni bilo potrebe, saj še ni bilo osvobojeno celotno ozemlje Slovenije. Njeno vlogo je za tisto ozemlje, ki ga je imela v rokah partizanska vojska, prevzelo Predsedstvo SNOS-a, upravno funkcijo pa njegovi odseki. Ti so bili, kljub temu da so imeli značaj upravnih organov, zametki resornih ministrstev slovenske vlade in so bili povezani z ustreznimi poverjeništvu NKOJ-a. Državna zgradba slovenske državnosti tako še ni bila popolna. Do imenovanja slovenske vlade – Narodne vlade Slovenije – je prišlo tik pred koncem vojne, 5. maja 1945, s čimer je bila glede vseh oblastnih organov, ki dajejo značaj državnosti, ta dosežena. Ni pa bila dosežena popolna suverenost.

Zaradi upoštevanja federativnosti je bilo namreč takrat treba imenovati tudi vlade posameznih federalnih enot in v začetku aprila 1945 je Predsedstvo Avnoja (opravljalo je vlogo zakonodajalca v imenu Avnoja) izdalo navodila o osnovnih načelih za oblikovanje vlad federalnih enot z namenom poenotenja organizacije celotne državne oblasti zaradi lažjega administriranja in učinkovitejšega sodelovanja med centralno oblastjo in federalnimi enotami. Dejansko je šlo za izraz nastajajočega centralizma, ki je postal prevladujoči način vodenja sicer federativno organizirane države. Zaradi učinkovitosti oblasti je

⁵³ Dokumenti : ob šestdesetletnici, str. 213.

⁵⁴ Dokumenti o razvoju ljudske oblasti, dok. 73, str. 83.

bila žrtev suverenost federalnih enot. Vprašanje centralizma na eni in položaja federalnih enot, republik, na drugi strani je postalo eno temeljnih vprašanj druge jugoslovanske države, nastale v času druge svetovne vojne. To je bilo vprašanje državnosti republik, ki so imele značaj nacionalno bolj ali manj zaokroženih ozemelj.

V

Slovenija je veliko stopnjo državnosti, dejansko položaj države, ki pa ni bila povsem suverena, dosegla po drugi svetovni vojni v okviru federativno organizirane Jugoslavije s socialističnim političnim in gospodarskim sistemom in oblastjo komunistov. Bila je ena od šestih federalnih enot. Druga Jugoslavija je bila zgrajena od spodaj navzgor, iz »nacionalnih« federalnih enot, ki so temeljile na nacionalnem načelu (razen nacionalno mešane Bosne in Hercegovine). Vanjo so se namreč združili narodi, ki so med drugo svetovno vojno v okviru osvobodilnega gibanja oblikovali svoje »države«. Narod je v svojem zorenju prišel do točke, ko je postal »državno ljudstvo«.

Federalne enote jugoslovanske federacije so vse od ustavnega oblikovanja te države v začetku leta 1946 imele položaj države z lastno ustavo ter lastno zakonodajno in izvršno oblastjo. Vendar niso bile suverene. Del svojih pristojnosti so dejansko prepustile zveznim, centralnim organom jugoslovanske države. Šlo je za federativno organiziranost države s centralističnim načinom vodenja. Velik del političnega dogajanja v drugi Jugoslaviji je zato dejansko potekal v boju za vračanje posameznih oblik suverenosti, ki so bile prepuščene Beogradu. Šlo je za razmerje med zveznimi oblastmi in republikami, ki so si prizadevale dobiti večjo vlogo pri odločanju o lastnem razvoju. Republike naj bi dobile čim več suverenosti, tj. samostojnosti. Vodilna pri teh zahtevah je bila Slovenija, ki je že konec petdesetih let 20. stoletja hotela doseči večjo suverenost zlasti na gospodarskem področju.

Stalnica političnih odnosov v jugoslovanski državi po drugi svetovni vojni je bilo nasprotje med centralističnimi in njim nasprotnimi hotenji, kar je povzročalo hujše politične krize. Nasprotje med centralističnimi in federalističnimi težnjami se je izražalo tudi v nenehnih spremembah ustavne ureditve druge Jugoslavije. Z vsako novo ustavo se je krepila vloga federalnih enot, s tem pa se je večala njihova državnost.

Stopnjevanje državnosti federalnih enot je doseglo vrh z zadnjo jugoslovansko ustavo, ki je bila sprejeta 1974 po več kot desetletju političnih bojov med »centralisti« in »federalisti« glede reforme federativnosti oziroma razumevanja le-te kot večanja vloge republik v odločanju o lastnem razvoju. Socialistično federativno republiko Jugoslavijo so po določilih te ustave dejansko sestavljale posamezne države. Jugoslovanska država je postala zveza šestih oziroma osmih držav (ustavnokonstitutivni položaj sta imeli tudi avtonomni pokrajini v okviru Srbije), česar sicer takrat politiki (niti pravniki) niso želeli priznati in so še vedno govorili o zvezni državi in ne o zvezi držav. Je pa vsaka republika dosegla svojo državnost, ki jo je uveljavljala tudi v odnosu do drugih republik. To se je začelo kazati v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja. Dejansko sta bila okrepljena vloga republik in njihov položaj držav po tej ustavi nekakšna protiutež hkratnemu povečanju razrednega dejavnika, izraženega v samoupravnem organiziranju jugoslovanske družbe in države, ter ustavnemu določilu, da je komunistična organizacija – Zveza komunistov – vodilna politična sila, ki je ima neposredno vlogo v skupščinskem sistemu.

Sploh je bila komunistična »stranka« (njena organiziranost in način vodenja – zlasti organiziranost – ni sledila federalizaciji na ravni organizacije države) dejavnik, ki je omejeval suverenost državnih oblasti v republikah. Vodilna politična oblast v podobi Centralnega komiteja ZKJ, njegovega predsedstva ali izvršnega biroja in predsednika, Tita, je bila centralizirana. Njen vrh je bil kljub dejstvu, da je imela vsaka republika svojo partij-

sko organizacijo – nacionalno partijo – zunaj republike. Politična stvarnost, ki je v veliki meri odločala o suverenosti republik in jo določala, je bila drugačna, kot je bila ustavna ureditev. Sta pa v zadnjem obdobju jugoslovanske države prav samosvojest in večanje neodvisnosti Zveze komunistov Slovenije v odnosu do partijskega centra pomenila zagotovilo demokratizacije in tudi izraz slovenske državnosti in osamosvajanja.

Formalnopravno je bila stopnja suverenosti oziroma državnosti federalnih enot izražena v ustavah. Vsaka od treh oziroma štirih jugoslovanskih ustav (ustavni zakon iz leta 1953 je glede na svoj obseg in predvsem vsebino dejansko bil ustava) je določala stopnjo suverenosti federalnih enot in način odnosa do zveznih oblasti in skupne politike jugoslovanske države. Državnost, ki so jo dajale federalnim enotam ustave, pa se je kazala tudi v njihovih lastnih ustavah. Te so bile bolj ali manj posnetek zvezne ustave oziroma so morale biti v skladu z ustavo Jugoslavije, lahko pa so se v njih odražale posebnosti posamezne republike. To je nedvomno bil določen, sicer omejen, izraz državnosti.

Vse jugoslovanske in tudi republiške ustave so izhajale iz upoštevanja načela samoodločbe naroda, katere bistvena sestavina je pravica do odcepitve (in združitve). Prav v zvezi z razumevanjem in upoštevanjem te pravice, ki vsebuje poleg pravice združevanja tudi pravico razdruževanja, je vladala stalna napetost, saj naj bi ta po mnenju tistih, ki so samoodločbo sprejemali kot dogmo, ugasnila, ker je bila že porabljena. Tako naj po mnenju srbskih predstavnikov v ustavodajni skupščini ne bi bilo treba v prvi jugoslovanski ustavi več navesti pravice do samoodločbe, češ da je bila ta s priznanjem sklepov Avnoja o federativni organizaciji jugoslovanske države že porabljena. Takšnemu stališču je nasprotoval Edvard Kardelj, ki je uveljavil pravico do samoodločbe kot izhodišče te in tudi vseh nadaljnjih jugoslovanskih ustav. Na tej podlagi se je nato razvijala in kazala stopnja državnosti republik, tudi Slovenije.

Da je šlo kljub dejstvu, da so bile republike razumljene kot države, za njihovo omejeno državnost, se je kazalo v tem, da so del svoje suverenosti prenesle na zvezne organe oblasti. V prvi ustavi druge Jugoslavije iz leta 1946 je bilo navedeno, da je suverenost republik v sestavi Jugoslavije omejena »samo s pravicami, ki so s to ustavo dane FLRJ«, ki pa brani in štiti »suverene pravice« republik. V prvi slovenski ustavi pa je bilo zapisano, da »LRS izvršuje državno oblast suvereno, prenaša pa na FLRJ tiste pravice, ki so določene v ustavi FLRJ«. Podobna določila so bila tudi v nadaljnjih ustavah.

Kljub temu pomeni ustava Ljudske republike Slovenije, sprejeta v začetku leta 1947, pomemben korak k vzpostavitvi slovenske države, saj so z njo Slovenci prvič v svoji zgodovini dobili svojo ustavo, pa tudi državne organe, tj. zakonodajni in izvršni organ. Bila je »ljudska država republikanske oblike«, ki jo je vzpostavil »slovenski narod v svoji borbi in v skupni borbi vseh narodov Jugoslavije« s tem, da je izrazil »svojo svobodno voljo, živeti skupno z bratskimi narodi na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in do združitve z drugimi narodi«. ⁵⁵ V slovenski ustavi iz leta 1963 je bila v skladu s takratnim političnim izrazoslovjem Slovenija opredeljena kot »državna socialistična demokratična skupnost ljudstva Slovenije«, ⁵⁶ v ustavi iz leta 1974 pa kot »država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije«. ⁵⁷

Zadnje dejanje glede ustavnega položaja Slovenije in njene državnosti v drugi Jugoslaviji so predstavljala ustavna dopolnila k slovenski ustavi iz leta 1974. Sprejela jih je slovenska »samoupravljalna« skupščina 27. septembra 1989⁵⁸ (bilo jih je kar 81), in to kljub političnim pritiskom in grožnjam zveznih državnih in političnih organov in tudi

⁵⁵ Uradni list LRS, 24. 1947. Ustava LRS, čl. 1, 2.

⁵⁶ Uradni list SRS, 9. 4. 1963. Ustava SRS, čl. 1.

⁵⁷ Uradni list SRS, 28. 2. 1974. Ustava SRS, čl. 1.

⁵⁸ Uradni list SRS, 2. 10. 1989.

srbske politične elite, ki se je začela enačiti z njimi oziroma je želela postati vodilna in odločujoča politična sila v Jugoslaviji. Sprejete ustavne spremembe so v resnici temeljito spremenile slovensko ustavo.

S tem da se ni uklonila in da je sprejela te ustavna dopolnila, ki so bila usmerjena k večanju državnosti, je slovenska oblast že pokazala veliko mero suverenosti. Dopolnila k slovenski ustavi so bila vsebinska prelomnica glede opredelitev Slovenije v jugoslovanski federaciji in z njimi je Slovenija postavila svoje nove odnose do Jugoslavije in okreplila svojo državnost. Dopolnila so namreč opredeljevala brezpogojno pravico Slovenije do samoodločbe vključno z odcepitvijo, pravice določati, koliko bo Slovenija prispevala v skupno državno blagajno, in sklepa, da zvezna oblast v Sloveniji ne more razglasiti izrednega stanja in uvesti izrednih ukrepov (poseg vojske) brez privoljenja slovenske skupščine. Sprejete ustavne spremembe so omogočile tudi prehod v tržno gospodarstvo in temelje gospodarske suverenosti ter prehod v večstrankarski sistem. Z dopolnilom k ustavi je bila kot slovenska oziroma državna himna razglašena Zdravljica, konec marca 1990 pa je bil o tem sprejet še zakon. Ta ustavna dopolnila so bila ustavnopravna podlaga, na kateri je enaindvajset mesecev pozneje temeljila državnopravna prekinitev odnosov z jugoslovansko državo, torej osamosvojitve Slovenije in nastanek samostojne, neodvisne države. To je spoznala tudi t. i. Badinterjeva komisija mednarodnih pravnikov (vodil jo je predsednik francoskega ustavnega sodišča Robert Badinter), ki jo je jeseni 1990 imenovala mednarodna konferenca o Jugoslaviji kot arbitražno komisijo, ki naj poda pravno mnenje, ali gre za odcepitev republik, ki so razglasile samostojnost, ali za razpad jugoslovanske države. Šlo se je za vprašanje nasledstva te države, za to, da so naslednice vse republike, ki so jo tvorile, in da se nobena sama ali v povezavi še s kako (mišljen je srbski blok) ne more razglasiti za edinega naslednika. Potrdili so, da je Jugoslavija v procesu razdružitve in da morajo jugoslovanske republike pri osamosvajanju upoštevati pravila mednarodnega prava. Ugotovili so tudi, da je Slovenija dosegla lastno državo na temelju ustavne ureditve, ki je upoštevala načelo pravice naroda do samoodločbe vključno z odcepitvijo. Osamosvojitve Slovenije tako ni bila odcepitev, ampak razdružitve, proces, nasproten združevanju.

Pravi proces oblikovanja lastne države se je začel z osamosvajanjem Slovenije leta 1990, potem ko so bile v Sloveniji izvedene prve večstrankarske volitve v Jugoslaviji in je prišlo do zamenjave oblasti. Osamosvajanje Slovenije od avnojske Jugoslavije na državnopravnem nivoju pa se je začelo s plebiscitom za samostojno in neodvisno državo 23. decembra 1990. Razdružitve Republike Slovenije od Jugoslavije in razglasitev državne samostojnosti je bila na temelju rezultatov plebiscita razglašena 25. junija 1991. Slovenija je prevzela vse pristojnosti države, ki jih je do tedaj imela in opravljala zvezna država. Jugoslovansko državno vodstvo je na to odgovorilo z napotitvijo vojaških enot na slovenske mejne prehode, da bi Slovenijo zaprlo v Jugoslavijo, čemur se je slovenska država postavila po robu s Teritorialno obrambo in policijo.

Z nastankom slovenske samostojne in neodvisne države se je končal slovenski osamosvojitveni napor. Sedaj pa država ni več cilj, temveč mora postati sredstvo za emancipacijo posameznika. Državnost in država sami po sebi nista že samodejno zagotovilo demokracije. Za to se je treba potruditi oziroma se nenehno truditi tudi v lastni, samostojni in neodvisni državi.

Epilog

Nekaj ur po tem, ko je predsednik Predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan, torej suveren nove samostojne države, izrekel na proslavi razglasitve države besede: »Slovenija ne ogroža nikogar, zato ni treba letal nad našimi mesti in ne tankov na naših

ulicah«, in povedal, da so »danes dovoljene sanje« – najbrž je imel v mislih mitične »ti-sočetne sanje« –, je mlada država doživela vojaški napad na njeno ozemlje in na njeno oblast. Z njenega ozemlja [!] so jugoslovanske vojaške oblasti, ki so tedaj dejansko edine predstavljale Jugoslavijo, sporočile slovenskim oblastem – naslovnik so bili prebivalci Slovenije –, da bo vsak odpor zlomljen, če se ne uklonijo jugoslovanski oblasti. To se ni zgodilo, saj je Predsedstvo Republike Slovenije že nekaj ur potem, ko je jugoslovanska vojska s tanki začela teptati slovensko suverenost, sprejelo sklep o uporabi orožja za obrambo le-te in začeli so se oboroženi spopadi za obranitev in ohranitev razglašene samostojnosti. Prvič v slovenski zgodovini je šlo za obrambo države in ne le naroda! Šlo je za obrambo države, njenega ozemlja oziroma mej in za obrambo njene oblasti, za katero je stalo ljudstvo. Vojaški spopadi so trajali deset dni, nato pa je bil na Brionih sprejet dogovor o zaustavitvi spopadov in tudi o zamrznitvi nadaljnjih slovenskih osamosvojitvenih dejavnosti (ultimativno ga je zahtevala mednarodna skupnost). Po koncu te trimesečne zamrznitve vseh za eno ali drugo stran spornih dejanj, t. i. moratorija, je Slovenija postala resnično povsem samostojna in suverena država. Kot taka je doživela priznanje drugih držav in slabo leto po razglasitvi neodvisnosti je postala tudi polnopravna članica Organizacije združenih narodov.

Slovenija kot samostojna država obstaja dve desetletji. Za Slovence oziroma državljane Slovenije pa je danes država sredstvo preživetja in varnosti, predvsem pa je zagotovilo možnosti odločanja o lastni usodi in lastni sreči. In prav za to gre pri državi!

Povzetek

ZDENKO ČEPIČ

SLOVENIJA, MOJA DRŽAVA

DRŽAVA IN DRŽAVNOST V MISLIH IN DEJANJH SLOVENSKE POLITIKE (DEJSTVA IN MNENJA)

Pri slovenskem pretrganju državnopravnih vezi z jugoslovansko državo leta 1991 (25. junija) je šlo za razdružitve, katere posledica je bila osamosvojitve in vzpostavitev samostojne, neodvisne države. Vzpostavljena je bila suverenost Republike Slovenije. Pogoj te suverenosti pa je bila predvsem njena suverena oblast, brez kakršnekoli druge sile nad seboj. Pri osamosvojitvi Slovenije je šlo dejansko predvsem za to, da postane slovenska oblast suverena. Postala je prava državna oblast. Državnost oziroma suverenost države je bil dejanski cilj, pot do tega pa je bila dolga in tudi tmova. Osrednja tema slovenske zgodovine od sredine 19. stoletja je bilo vprašanje naroda, vprašanje narodnega ozemlja, do kod to sega in tudi vprašanje oblasti nad tem ozemljem. To je bilo vprašanje državnosti. Narod – ozemlje – oblast so bistveni pogoji države. Da so Slovenci dosegli svojo suverenost v obliki države – postali iz naroda nacija – je bilo potrebno najprej samozavedanje sebe kot naroda, nato njegova samozavest in tudi občutek samozadostnosti, kar je pomenilo prepričanje vase in v svoje ideje.

Pot do državnosti, do lastne države se je začela z osvestitvijo Slovencev, da so posebna narodna celota v času prebujanja narodov (pomladi narodov) v vsej Evropi sredi 19. stoletja. Takrat je nastal prvi narodni politični program Zedinjene Slovenije. Bil je ideal (tudi idealiziran) in v celoti nikoli uresničen. Do razglasitve svoje samostojne in suverene države so Slovenci vedno živeli v državnem okviru druge države, ki jim je določala stopnjo državnosti oziroma nacionalnih pravic. V obdobju, ko so bili v Avstro-Ogrski monarhiji, je bila misel o državnosti izražana bolj sramežljivo; osnovna zahteva je bila preseženje deželosti (razdelitev slovenskega ozemlja na dežele-kronovine kot upravne enote) in uvedba enotne uprave za celotno slovensko ozemlje. Šlo je za združitve

na upravni ravni. To je bila želja po upravni združitvi ozemlja, na katerem so strnjeno živeli Slovenci. Na koncu te dobe je bila politična možnost nekakšne državnosti videna v trializmu, kar je pomenilo za Slovence vezanost na Hrvate, na njihovo državno pravo in tudi možnost nacionalnega poenotenja z njimi. Na tej osnovi, brez takrat propadle in razpadle avstroogrske države, je bila za dober mesec dni (29. 10. do 1. 12. 1919) vzpostavljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, v kateri so Slovenci dosegli največjo stopnjo državnosti, saj so bili v veliki meri suvereni na upravnem področju. To suverenost je imela Narodna vlada SHS v Ljubljani, ki je bila izvršilni in tudi naredbodajni oziroma zakonodajni organ in je v Sloveniji (razen v Prekmurju) vodila vso državno oblast. V njej se je tako izražala slovenska državnost. Ta je bila od konca avstroogrske države do konca prve jugoslovanske države z začetkom druge svetovne vojne največja. V času prve (centralistične, unitaristične) jugoslovanske države se je želja po državnosti (obliki le-te) kazala v avtonomističnih hotenjih. Vodilna pri tem je bila najmočnejša stranka Slovenska ljudska stranka, ki je hotela z avtonomijo zagotavljati svojo oblast v Sloveniji, ni pa kazala namere spremeniti pravnega statusa Slovenije v jugoslovanski državi. Državnost se je tako v času med svetovnima vojnama kazala v hotenjih po večji avtonomiji in ne v federalnosti. Oblast kot motiv avtonomije se je kazala tako v času upravne razdelitve Slovenije na dve upravni enoti, t. i. oblasti in delovanju oblastnih skupščin («prvi slovenski parlamentarizem») in nato v Dravski banovini v drugi polovici tridesetih let v popolnem političnem in upravnem obvladovanju Slovenije s strani SLS. Po vzpostavitvi banovine Hrvaške avgusta 1939 pa je SLS želela za Slovenijo (Dravsko banovino) doseči enak status tudi za Slovenijo. Z napadom na Jugoslavijo in njenim razpadom so se pojavili posamezni pogledi o samostojnosti Slovenije brez jugoslovanskega okvirja, a pod varuštvom okupatorskih držav. V obeh slovenskih političnih polih, ki sta se v času vojne spopadala za oblast (eden je pri tem iskal pomoč okupatorja), pa se je izoblikovala misel o federativno organizirani jugoslovanski državi, v kateri bi bila Slovenija federalna enota. Avtonomistične poglede so zamenjali federalistični. Te je uveljavilo osvobodilno gibanje, ki je v času vojne prevzelo politično pobudo in na koncu vojne tudi oblast. Na osnovah, vzpostavljenih v času vojne z upoštevanjem načela pravice do samoodločbe naroda, ta vključuje tudi pravico do odcepitve, je bila obnovljena jugoslovanska država s federativno organiziranostjo države in spremenjenim političnim sistemom, v kateri je Slovenija kot federalna enota dosegla veliko stopnjo državnosti (svojo ustavo, zakonodajno in izvršilno telo). Določen del suverenosti je bil sicer prepuščen zveznim državnim oblastem. V drugi Jugoslaviji se je državnost federalnih enot krepila in v ustavi iz leta 1974 so te, imenovane republike, dobile ustavni status države. Ob koncu osemdesetih let, ko se je politična kriza v Jugoslaviji zaradi različnih pogledov na položaj in vlogo posameznih republik krepila, se je z ustavnimi dopolnili k slovenski ustavi (september 1989) ta državnost še povečala. Ustavne osnove le-te so bile nato v letu 1991 pravno izhodišče za razglasitev samostojne, neodvisne države - za osamosvojitve Republike Slovenije, ko je njena oblast postala suverena. Zaključen je bil stoletje in pol dolg narodnoemancipacijski proces, katerega rezultat je samostojna slovenska država.

Viri in literatira

Objavljeni viri

Arhiv Jugoslavije, K II/8077, Suđenje Lisjaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, Zagrab, 1946.

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2. Ljubljana : Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.

- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knjiga 1. Ljubljana : Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, zbral in uredil Makso Šnuderl. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1949.
- Dokumenti : ob šestdesetletnici / Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1.- 4. 10. 1943*, zbral in uredil Tone Ferenc. Ljubljana, Kočevje: Občina, 2003.
- Granda, Stane, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo : dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili*. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Izgubljeni spomin na Antona Korošca : iz zapuščine Ivana Ahčina*, uredila, spremna besedila in dodatna pojasnila napisala Godeša, Bojan, Dolenc, Ervin. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Nešović, Slobodan, Petranović, Branko, *Avnoj i revolucija : tematska zbirka dokumenata 1941-1945*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.
- Slovenski poročevalec : 1938-1941*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951.
- Uradni list LRS*, 4a-20, 24. 1. 1947. Ustava LRS, čl. 1,2.
- Uradni list SRS*, 32-1704, 2. 10. 1989.
- Uradni list SRS*, 6-44, 28. 2.1974. Ustava SRS, čl. 1.
- Uradni list SRS*, 10-90, 9. 4. 1963. Ustava SRS, čl. 1.
- Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, št. 11-111, 21. 11. 1918.
- Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije*. Tom 5, Socialistično gibanje v Sloveniji : 1869-1920. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja KPJ, 1951.

Časopisni viri

- Lončar, Dragutin, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, pismo Bleiweisu 5. maja 1870. *Naši zapiski*, 1910, št. 1, str. 28.
- Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije. *Jutro*, 6. 10. 1929.
- Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi. *Jutro*, 11. 1. 1933.
- Slovinci tostran in onstran mej. *Jutro*, 13. 1. 1933.
- Slovenec*, 4. 5. 1945.
- Slovenski poročevalec*, 22. 11. 1941.
- »Za narodno zedinjenje«. *Hrvatska država*, 4. 9. 1917.

Monografije

- Balkovec, Bojan, *Prva slovenska vlada 1918-1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Bučar, France, *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana: Mihelač, 1993.
- Cvirn, Janez, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji : Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.
- Cvirn, Janez, *Trdnjavski trikotnik : politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Čepič, Zdenko, Ferenc, Tone, Gabrič, Aleš, Godeša, Bojan, Mlakar, Boris, Nečak, Dušan, Prinčič, Jože, Prunk, Janko, Repe, Božo, Vidovič-Miklavčič, Anka, Vodopivec, Peter, Ževart, Milan, *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955 : znanstveno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.
- Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

- Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Goropevšek, Branko, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo! : slovenska politika na Štajerskem v letih 1906-1914*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2005.
- Grdina, Igor, *Slovenci med tradicijo in perspektivo : politični mozaik 1860-1918*. Ljubljana: Studentska založba, 2003.
- Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći rajh, 2*. Zagreb: Globus, 1983.
- Mlakar, Boris, *Slovensko domobranstvo : 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Melik, Vasilij, *Slovenci 1848-1918 : razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002.
- Perovšek, Jurij, »V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo : 1918-1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij, *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Pleterski, Janko, *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925 : pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Pleterski, Janko, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist, Državna založba Slovenije, 1986.
- Pleterski, Janko, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor: Obzorja, 1981.
- Pleterski, Janko, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Prunk, Janko, *Slovenski narodni vzpon : narodna politika (1768-1992)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Prunk, Janko, *Slovenski narodni programi : narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.
- Rahten, Andrej, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu : slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914*. Celje: Cenesa, Založba Panevropa, 2001.
- Rozman, Franc, *Jugoslovanska socialnodemokratska konferenca. Enciklopedija Slovenije*, zv. 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav, *Banski svet Dravske banovine : 1930-1935 : prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razši[t]itev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem : 1927-1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko, Vodopivec, Peter, *Slovenska zgodovina : družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Sistory, 2008, (Dostopno na: *Zgodovina Slovenije* – Sistory, dne 3. 11. 2011).
- Vidovič-Miklavčič, Anka, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem*

- in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije.* Ljubljana: Studentska organizacija Univerze, 1994.
- Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev : od naselitve do zloma stare Jugoslavije.* Ljubljana: Slovenska matica, 1996 (ponatis 1. izd. iz leta 1961).
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja.* Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vodušek-Starič, Jera, »*Dosje*« *Mačkovšek.* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- Zajc, Marko, *Kje se slovensko neha in hrvaško začne : slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja.* Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Zwitter, Fran, *O slovenskem narodnem vprašanju.* Ljubljana: Slovenska matica, 1990.

Razprave

- Cvirn, Janez, »Želimo biti enakopravni in enakovredni državljani«. Gregorčičev predlog jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin iz leta 1899. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 49, 2009, št. 1, str. 61–79.
- Ferenc, Tone, Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941-1944. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994).* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 213–223.
- Ferenc, Tone, Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ. *Zgodovinski časopis*, 44, 1990, št. 1, str. 91–110.
- Gabrič, Aleš, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju = The national question in Yugoslavia in the immediate postwar period. *Jugoslavija v hladni vojni : Zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.-9. maja 2000 = Yugoslavia in the cold war : the collection of papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8-9 May 2000.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto: University = Ljubljana: Institute for Contemporary History; Toronto: University, 2004, str. 403–424, 425–448.
- Godeša, Bojan, Možnosti za Zedinjeno Slovenijo med drugo svetovno vojno : med pričakovanji in stvarnostjo. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46, 2006, št. 1, str. 309–328.
- Granda, Stane, Iz kulturnega v politični narod. *Od sanj do resničnosti : razvoj slovenske državnosti.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 69–93.
- Kristan, Ivan, Ustavnopравни značaj kočevskega zbora, črnomaljskega zbora in federalne države Slovenije v njunem času. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994).* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 251–260.
- Melik, Vasilij, Slovenski državnopравни programi 1848-1918. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994).* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 67–72.
- Perovšek, Jurij, Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918-1941. *Zgodovinski časopis*, 59, 2005, št. 3/4, str. 447–460.
- Perovšek, Jurij, Stiplovšek, Miroslav, Volja po slovenski državnosti v letih 1918-1941. *Od sanj do resničnosti : razvoj slovenske državnosti.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 95–119.
- Perovšek, Jurij, Slovenci in država SHS leta 1918. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, št. 1, str. 71–79.
- Perovšek, Jurij, Slovenci in Jugoslavija v letih 1918-1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 69 (34), 1998, št. 1, str. 55–74.
- Perovšek, Jurij, Vprašanje slovenskega parlamenta leta 1918. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 35, 1995, št. 1/2, str. 25–33.

- Perovšek, Jurij, Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 121–134.
- Perovšek, Jurij, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 28, 1988, št. 1/2, str. 41–61.
- Perovšek, Jurij, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 25, 1985, št. 1/2, str. 49–75.
- Prunk, Janko, Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanje zanj v Kraljevini Jugoslaviji. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 134–142.
- Prunk, Janko, Slovenska država - ideja in stvarnost. *Zgodovina v šoli*, 1, 1992, št. 1, str. 4–11.
- Prunk, Janko, Slovenci in suverenost. *Borec*, 40, 1988, št. 11, str. 1003–1015.
- Prunk, Janko, Slovensko-hrvaški odnosi 1914–1918 in jugoslovansko zedinjenje. *Zgodovinski časopis*, 33, 1979, št. 4, str. 583–597.
- Rahten, Andrej, Korošec in hrvaška politika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 77 (42), 2006, št. 2/3, str. 54–65.
- Rahten, Andrej, Slovenska politika v avstrijskem državnem zboru 1870–1918. *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 2005, str. 113–184.
- Rahten, Andrej, Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje. *Slovenci v Evropi : (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo)*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002, str. 43–54.
- Rahten, Andrej, Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 65–74.
- Repe, Božo, Slovenija od medvojne federalne enote preko poveljne jugoslovanske republike do samostojne države. *Od sanj do resničnosti : razvoj slovenske državnosti*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 121–207.
- Repe, Božo, Slovenci in federacija v času od Titove smrti do plebiscita o neodvisnosti Slovenije. *Mikužev zbornik*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999, str. 229–248.
- Repe, Božo, Oris obravnave nacionalne problematike in nacionalnih programov v Sloveniji od konca druge svetovne vojne do začetka osemdesetih let. *Borec*, 1992, str. 286–289.
- Repe, Božo, Program ZKJ in nacionalno vprašanje v šestdesetih letih in v začetku sedemdesetih let. *Borec*, 40, 1988, št. 10, str. 955–964.
- Ribičič, Ciril, Republika Slovenija v ustavih jugoslovanske federacije. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 355–360.
- Rozman, Franc, Odnos Jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 22, 1982, 1-2, str. 5–17.
- Stiplovšek, Miroslav, Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, št. 1/2, str. 151–176.
- Stiplovšek, Miroslav, Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine leta 1940 z zahtevo za ustanovitev Banovine Slovenije po hrvaškem zgledu. *Med srednjo Evropo in Sredozemljem : Vojetov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 539–552.

- Stiplovšek, Miroslav, Anton Korošec in prizadevanja Slovenske ljudske stranke za uredničenje narodne avtonomije. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 77 (42), 2006, št. 2/3, str. 122–137.
- Stiplovšek, Miroslav, Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih Banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let. *Zbornik Janka Pleterškega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 355–370.
- Stiplovšek, Miroslav, Samoupravne pristojnosti ljubljanske in mariborske oblastne skupščine (1927-1929) ter posvetovalne funkcije banskega sveta Dravske banovine (1930-1941). *Arhivi*, 25, 2002, št. 1, str. 145–155.
- Stiplovšek, Miroslav. Prizadevanja za uveljavitev slovenskega avtonomizma od Vidovdanske ustave do leta 1941. *Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino; Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1999, str. 29–48.
- Stiplovšek, Miroslav, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941. *Arhivi*, 19, 1996, št. 1/2, str. 39–51.
- Stiplovšek, Miroslav, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918-1929. *Arhivi*, 18, 1995, št. 1/2, str. 18–29.
- Stiplovšek, Miroslav, Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927-1928) in banskem svetu Dravske banovine (1931-1941). *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 185–195.
- Stiplovšek, Miroslav, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918-1929). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 65 (30), 1994, št. 1, str. 77–95.
- Vodopivec, Peter, Država, dežele in Slovenci v obdobju absolutizma. *Od sanj do resničnosti : razvoj slovenske državnosti*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 49–66.
- Žagar, Mitja, Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1974 in osamosvajanje republike Slovenije. *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 367–378.